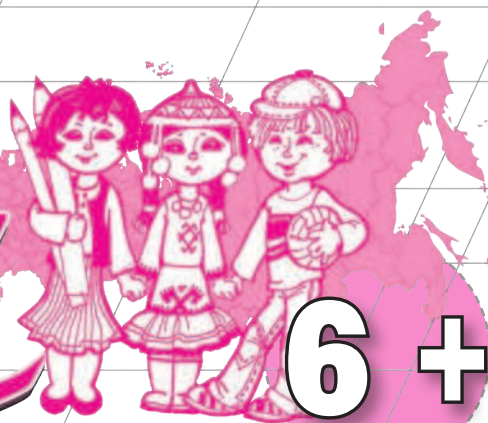

Тантăш

Хакё ирёклё.

Индексё: 54802.

30 (4392) №, 2014, утă, 24 (1931 сұлхи кърлачăн 12-мешёнче тухма тытăннă).

ХАВАСЛĂ КАНИКУЛ

Çу каçинех – пахчара

**Диана
Терентьевăшăн
сұллахи кунсем
– чи илемлисем.
Ирёклё туять
вăл хăйне! Кунё-
пе таçта та çитсе
килет. Тусё-
семпе вăрман
сўресçё, пёве
хёрне васкаççё,
килтисене
пулăшаççё.**

Хула хёрё паян та кукамăшё патён-че ялта. Ăна тёрлё ёсре пулăшатъ.
– Сёт ёсме питё юрататăп эпё!
Лавккари ун пек тутлах мар, кукамай сунă кăпăклă сёте вара нимёнпе те танлаштарма çук. Çавăнпа кётёве каясси те маншăн йывăр ёс мар. Хуларисен шухăшёпе – ялта пурăнма лайăх. «Йăлтах пур унта: сёр улмийё те, кишёрё те, хăяр-помидорё те, сёчёпе хайми-турăхё те», – теççё амсанулăн. Вёсен сăмахёсем мана тепёр чухне тарăхтарасçё. Ара, ёслемесёр пёр пахча симёс те тёп сакайне кёрсе ыртмасть-ске. Акă, сăмахран, çу каça эпир кукамайпа пахчаран кёме пёлместпёр. Симёсёне ёнтё миçe хутчен сұм куракран тасатраймър, шăвартăмър. Е тата ёне те сывлăшпа пурăнаймасть. Пёлетёр-и, апа валли мён чухлё апат кирлё-ё! Çулпа çаранра хай «ёслесе» хăех хы-

ра́мне тарантарать-ха. Хёлле апа мар-ске. Тутла сёт патър тесе унăн умне час-час утă-улăм хурса таралла. Кашман та кăмаллатъ вăл. Çанăхпа хутăштарнă шыва юратса ёсет, сакър чёллишён каçса каять. Ёслемесёр, тар тармасър нимён те пулмассине эпё тахçанах пёлетёп, – тет Канаш хулинче пурăнакан Диана Терентьева.

Пушă вăхат тупăнсанах урама васкатъ хёр ача. Юлташёсемпе тёрлё вайăра канăслăхне тупать.

– Хаш чухне пёр-пёрне тытмалла ылят-пър. Мана вара никам та хăваласа ситеймест. Ара, класра та эпё чи хытă чупаканни-ске. Хёр ачасене кăна мар, арсын ачасене те хамран чылай кая хăваратăп, – манаслансах каласать сёне вёрену сұлёнче улттăмёш класа кайма хатёрленекен самрак.

Тус-юлташёте, пёрлевёренекенсемте унăн

пултарулăхёнчен тёлёнсе пётереймесçё. Пуçаннă ёсе нихăсан та ырана хăвармасть вăл. «Никам пулăшăвё те кирлё мар, хамах пурнăçлатăп», – тет хăпартланса.

Чăваш чёлхине вёрентекен Надежда Викентьевна Максимовăшăн тунсăхлине те палăртрё хёр ача.

– Юратнă педагогăм пулăшнипе сырас туртăм суралчё. Пёчёк калав шăрçаласан вăл яланах тёрёслесе хак парать. Тёрлё кăлтăкран епле хăтăлмаллине те анлантарать. Сёнў-канаш пани пире хавхалантарать. Малашне те «Тантăшпа» сыхану тытма вай-хават хушать, – анлантарать кăмаллан Диана.

Элиза ВАЛАНС.

Канаш,
11-мёш шул.

АВТОР сăн ўкерчёкё.

Крымран – тулли кăмăлпа

Хаваслă çу кунёсене кашни ача асра тытă, вёсене вăл часах манаймё. Кан-ма, сывлăха çирёплетме, сёне туссем тупма пулатă-сёе сак тапхăрта. Хăшсёе шкулти лагерсёе канчё, теприсем ашшё-амăшёе е таванёемпе аякри вырăнсене ситсе унти илеме курса савăнчё. Виçсёмёшсём вара Хура тинёс хёррине ситсе килме те пултарчё.

Çак кунсёе шăпах республикăри ача-пăча сурчёсенчи сирём виçё вёренекен Крымран таврăнчё. Вёсем Хура тинёс хёрринчи Евпатори хулинче сывлăха çирёплетрё. «Тимуровец» лагерь шăпăрлансене питех те кăмăла кайни кашни ачан сăн-питёе палăрчё. Виçё эрне кăнтăрта канни, ашă тинёс шывёе килёни, тёрлё экскурсие пулни, кунти тăрăхра ситёе-кен улма-сырлана тăраниччен сани нихăсан та манăсас çук! «Чи кирли те пахи вăл – эфир хамăр юратнă сёр-шывăн тёрлё тăрăхёе пурăнакан юлташсемпе паллашни, туслашни», – теçсё хаваспах вёсем.

Çакна та палăртма кăмăллă: паян 47 ача Севастополь хулинче канать. «Атлантус» лагерьте ача-пăча сурчёсен воспитанникёсем, тăлăх ача-сем тата сёмьесене усрава илнё шăпăрлансем хайсен сывлăхёсене сирёплетеçсё.

Сёне вёрену сълне Крымран кашни тулли кăмăлла таврăнё. Унтан канса килнё хыçсăн тусёсене каласа памалли темёе чухлех пулё.

Владимир ЛЕОНИДОВ.

Сăн ўкерчёкре: Хура тинёс хёрринчен тин таврăннă ачасем Шупашкар чукуе съл вокзалёе.

КЁСКЕН

МАЛ ЁМЁТЛЁСКЕР

Умра – тёпчевсем, шыравсем...

Республикăра пултаруллă та сивёч аслă ачасен йышё ўссех пырать. Вёсем сёр-шыври предмет олимпиадсене хутшăнса хайсен тавра курăмне кăртасçё. Хальхинче самрăксем «НАНОГРАД-4» съллахи шкулăн ятарлă сменине хутшăнчё. Унта Пётём Рассёе предмет олимпиадсене сёр-шыври сётерўсисемпе призерсеме кăна мар, «РОСНАНО шкул Лигин» хастар хутшăнаканёсем те пулчё. Пёлў шайне кăтартнисёр пуçне канакансем тата вёренекенсем тёрлё программăра палăрма тăрăшрё. Наноиндустри предприятийёсен ёсё-хёлёе те хайсене кăтартма майсем шырачё. Пулас инженерсеме конструкторсем, изобретательсем хайсене паян хайёе ёсне вёслекен сакăн пек ятарлă школа пухма пултарнишён самрăксем питех те кăмăллă юлнине палăтрё. Умра – тёпчевсемпе шыравсем. Ачасем алă усса лармасса шанасçё сак ёсе пуçаракансем.

Атлас ТОСКИНЕЕВ.

Эпё те сёрёп-ха шкула

Улттарё Юра Курицын «Тетте» журнала сав тери юратать. Икё-виçё съл каяллах аппашёе унти ўкерчёксене сăрласа илемлетёчё вăл.

– Ас ту, хитре сăрла, унсăрăн журналти кушак кўренет, – терё пёлтёр аппашё шăллёе асăрхаттарнă май.

Чăн та, сав кунхине вăл тăрăшса ёслерё. Мăрмăра юратаканскер, а́на хура-шурăпа сăрларё.

– Аппа, кун пек кўренмест-и халё Муркка? – тесе журналне ун патне йăтса пычё.

– Ёнтё вăл эсё пултаруллă пулнишён савăнать сёс. Шкула сёреме пуçласан та «5» паллăпа кăна вёренессе шансах тăрать, – хăпартлантарчё Аня шăллёе.

Юра халё парта хушшине ларас ёмётпе хавхаланса пурăнать.

– Хăвăртрах ситтёрччё сав кун, эпё те аппапа пёрле сурăм хыçне сумка сакса шкула сёреме тытăнăп, – тет вăл аслисен умёе мăнаçланса.

Элиза ВАЛАНС.

Комсомольски районё,
Тукай.

АВТОР сăн ўкерчёкё.

Тантăш чăваш ачисен хаçачё ● УЧРЕДИТЕЛЬСЕМ Чăваш Республикин Информаци политикин тата массăллă коммуникацисен министрствин, Чăваш Республикин Информаци политикин тата массăллă коммуникацисен министрствин «Хыпар» Издательство сурчё Чăваш Республикин хай тытăмлă учреждений. ● ХАÇАТ ИНДЕКСЁ: 54802 - (сур съл) - Чăваш Республикинче, 11466 - республика тулашёнче.	● Редакципе издатель адресё: 428019, Чăваш Республики, Шупашкар хули, И. Яковлев пр., 13. ● "Хыпар" Издательство сурчё" АУ техника центрёе калăпланă."Чувашия" ИПК" АУО типографийёе пичетленё. 428019, Чăваш Республики, Шупашкар хули, И. Яковлев пр., 13. ● "ЧУВАШИЯ" ИПК" ДИРЕКТОРЁ: Тел.: 56-00-23	● ДИРЕКТОР - ТЁП РЕДАКТОР А.ЛЕОНТЬЕВ ● ТЕЛЕФОНСЕМ директор-тёп редактор: 56-00-67 редактор, сырусемпе тата юнкорсемпе ёслекен пай: 28-83-86 шкул ачисен пайё: 28-85-69 спорт тата экологи пайё: 56-11-80 право, кăмăл-сипет пайё: 28-83-89 факс: (8352) 56-15-30 бухгалтери: 28-83-64	● РЕДАКТОР В.ФЕДОРОВ ● НОМЕР ВУЛАВШИ Л.ВАСИЛЬЕВА ● КАЛĂПЛАВÇА Н.ПЕТРОВА ● ЭЛЕКТРОН АДРЕС: e-mail: tantas@list.ru	● ТИРАЖ 2117 экз. сав шутра Чăваш Республикин тулашёнче – 191 экз. ● ЗАКАЗ № 2708 Пичете утă уйăхён 23-мёшёнче алă пуснă. ● ПИРЁН САЙТ: www.hypar.ru	Газета «Тантăш» («Ровесник») зарегистрирована Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций (Роскомнадзор) – свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ21-00306 от 10.12.13 г. Паллăпа реклама матери-алёсене палăртнă Пичете графикла 15 сехетре алă пусмалла, 14 сехет те 00 минутра алă пуснă.
--	---	--	---	---	--

ЮРӀРА — ЁМЁТ ВЁҢЕВЁ,

е Катя Барсукова юррисем

ЮрӀ — кирек хӀш халӀхӀн пысӀк пуянлӀхё, сӀмахлӀхӀн чи вӀйлӀ ата-ланса анлӀ сарӀлнӀ тёсё. Ахальтен мар ваттисем юрӀсӀр савӀнӀс та, киленёҗ те җук тенё. ЧӀнах та, унра халӀхӀн ёмёчёпе шухӀшё, хуйхипе савӀнӀсё, юратӀвёпе курайманлӀхё сӀнарлӀ ӱкерёнеҗсё.

ҖакӀ савӀантаратъ: юрӀ-кёвё саси Культура җурчёсемпе клубсенче җеҗ мар, шукулсемпе ача сачёсенче те җёкленӱллё янӀратъ. Чун-чёре тилмё рсе ыйтнипе киленсе вӀй илет ача-пӀча пултарулӀхё. Вёсенчен кашнин-чех турӀ пани тапса тӀратъ.

ЮрӀ — халӀх чунё, юрӀ — чун уҗҗи

КӀҗалхи пуш-ака уйӀхёсенче ачасен тата вёрентекенсен Пётём Раҗсейри VI-мёш «Талантоха» пултарулӀх конкурсё иртрё. Унта «ЮрӀ тата музыка пултарулӀхё» номинацире Шупашкарти 137-мёш ача садне җӱрекен җичё җулти Катя Барсукова җёнтернё, виҗҗёмёш вырӀн йышӀннӀ. ВӀл вырӀсла «Мама» юрӀ юрланӀ. СӀмахёсене те, кёввине те Анастасия Чешегорова җырнӀ.

җёнтерӱ пирки хыпар Катя җӱрекен ача садне Республика кунё умён җитнёч-чё. Халё акӀ диплом та ярса пачёҗ. АслӀ ушкӀнрисен воспитателё Ирина Владимировна Яруtkова хёр ачапа питех те кӀмӀллӀ.

— Катя пур енчен те тӀрӀшуллӀ ача, — терё вӀл. — Пиллёмёш җул ёнтё ман ушкӀнра. Аслисене итлет, сӀпайлӀ та пуҗаруллӀ. ТантӀшёсене те пулӀшатъ. Вёсене час-часах тёрлё кёнеке вуласа паратъ. Унра садике җӱреме пуҗласанах сцена җине тухас туртӀм пуррине асӀр-ханӀччё. Чунё хушнипе, хӀйён мён пур кӀмӀлёпе юрлатъ вӀл. ӱлёмрен те турӀ пулӀштӀр Ӏна.

Ирина Владимировна 1981 җулта Шупашкарти педагогика училищин-чен вёренсе тухнӀ. ВӀтӀр виҗё җул пёр улшӀнамсӀр ача садёнче ёҗлет. Кёҗённисене воспитани парас тёлёшпе җитёнӱсем тунӀшӀн Ӏна хула вёрентӱ управленийё Хисеп грамоти парса җыс-ланӀ.

Ача садёнчи музыка ертӱҗи Лилия Рафиковна Сафина уйрӀмах савӀнӀслӀ.

— КатӀн сасси илемлё, — терё вӀл кӀмӀллӀн. — УнӀн кёвё ӀнкарулӀхё лай-Ӏх. ЮрӀн кёввине те самантрах туйса илме пултаратъ. НотӀсене те вулама пёлет. Кирек мёнле ёҗе те тёллё тума юратнӀран ытлашши васкамасъ, пёлсе пурнӀслатъ. ТыткаларӀшё те, хусканӀвё те вырӀнлӀ пулса пыраҗсё. Пёлтёр кёркунне республикара иртнё «Талантсен фейерверкё» конкурса вӀл «О лете» тата «Дед Мороз и лето» юрӀсене шӀрантарса виҗҗёмёш вырӀн йышӀнчё. Эпир КатӀпа мӀнаҗпланатпӀр. җёр-шыв конкурсёнче вӀл мала тухни пире те хавхалантаратъ.

Лилия Рафикова И.Я.Яковлев ячёллё педагогика университетён музыкӀпа педагогика факультетёнче пёлӱ илнё. җичё җул Шупашкарти ача садне җӱрекенсене музыка вёрентнё. Халъ пиллёмёш җул 137-мёш ача садёнче тӀрӀшатъ. МӀшӀрёпе иккёшё те хулари Станислав Максимов ячёллё музыка шукулёнче фортепиано класёнче вёренеҗсё. Катя

Барсукова та җак шукулӀн хатёрленӱ уй-рӀмёнче җулталӀк вёреннё ёнтё. Икё җул ЧӀваш патшалӀх операпа балет театрне Лидия Владимировна Говорченко ертсе пыракан балет студине җӱренё. Ашшё-амӀшёпе пёрле тёрлё концерта җитме тӀрӀшатъ. ҖавӀнпа унӀн сцена җине тухмалли хӀнӀхусем самай җирёпланнё. «Мама» юрӀ Ӏна питех те килёшет. Анне — пурнӀс пуҗламӀшё. Пире пурсӀмӀра та унӀн юратӀвё пурнӀс парнеленё, пурнӀс җулё җине тӀратнӀ. УнӀн сыхчи вӀл, унӀн хӱтёлевҗи.

Катя шӀран-таракан «Мама» юрӀ кӀткӀс. ПуҗламӀшё КӀшт җӀмӀл, юратнӀ та чуна җывӀх аннепе сӀмах пуҗланӀ евёр хуллен юкса пыратъ: Я целую твои руки, моя родная, Ты нежнее всех на свете. Я точно знаю...

Тепёр икё йёрке урлӀ хуҗса юрла-малли вара аннепе юнашар тӀрса пётём кӀмӀлтан каласнӀ пек шӀранатъ:

Мама, будь всегда со мною рядом, Мама, мне ведь большего не надо...

Иккёмёш җаврӀм юрӀҗа та шухӀшлат-таратъ, чёлхене кӀшт җыхлантаратъ — кунта юрӀ сӀмахёсенчи йёркесенче хытӀ сас паллисем пур:

Только ты всегда поддержишь и успо-коишь,

И от зависти и злости меня укроешь...

Виҗҗёмёш җаврӀм тата кӀткӀсрах. Апла пулин те «Мама» — ултавсӀр юрӀ. ВӀл җиччёри хёр ача кӀмӀлне те витерет. Ку — сӀмахпа калайман Ӏшри шухӀш-туй-Ӏма юрӀпа пёлтерни вёт.

ЮрӀ җинҗе сасӀпа янраса каять те чуна ачашлатъ. УнӀн илемёпе тасалӀхё җынсене те илёртет. Юрлакан җын хӀй те лӀпланатъ, тунсӀхёпе кичемлёхе те манатъ...

Катя каланӀ тӀрӀх — юрӀн кашни сӀмахне чёре патне җывӀха илмелле.

Вёсем ахаль те пётём чуна тыткӀнлаҗсё. җук, икё сыпӀк сиктерсе васкамасӀр җывлӀш җавӀрса яма та юратъ, кӀшт лӀпланмалла, хӀвна ирёклё тытмалла. ҖавӀ җеҗ!

Кёске интервью

— ЮрланӀ чухне хӀвна мёнле тытка-ламалли җинчен җапла тёллөн калама камран вёреннё эсё?

— Аннерен. ВӀл ача чухне музыка шукулёнче вёреннё. Халё те мана куллен пианино умне пёрер сехетлёхе лартатъ. Питё килёштерсе калатпӀр. ВӀл веҗех Ӏнлантаратъ. Аннене ялан питё тимл. ВӀл ырӀ чунлӀ, ӀшӀ, чипер.

— Кала-ха, Катя, ӱссен эсё кам пу-ласшӀн?

— КӀшт шухӀшлам-ха... АкӀ тӀваттӀра чухне эпё шутлама вёреннё, пиллёкре вулама, унтан сырма. ҖавӀнпа та эпё аттепе анне пек, кукаҗипе кукамай тата Жёня кука пек экономист пулатӀп.

МанӀн Коля пичче кӀҗал җиччёмёш класа вёренме каять. Питё тӀрӀшуллӀ. ВӀл та юрлама юрататъ, спортпа туслӀ. МанӀн хӱтёлевҗе те. ВӀйлӀ, ӀслӀ, тем те тума пёлекен ӀстаҗӀ. Эпё унран тёллӀх илетёп. Хёллө йёлтёрпе чупса ӀмӀрту-сене хутшӀнатӀп. Бассейнра җӀмӀллӀн ишетёп. МанӀн та пёр медаль, вунӀ диплом пур. Ку сахал-ха, пиччен виҗё хут нумайрах.

Халё Геннадий Воробьев композито-рӀн чӀвашла кёввисене пианинӀпа кала-ма вёренетёп. ЮрӀ-кёвё — ёмёт вёҗевё, вӀл манпа пёрле. Ялан юлташ пулӀ. МалашлӀхра чӀвашла тата акӀлчанла каласас килет. КӀна пурнӀсӀа кёртме те вӀй җитеретёп. КӀҗал пёрремёш класа тата музыка шукулне вёренме каятӀп.

— Эсё пысӀк җын пекех каласатӀн, Катя.

— Эпё — пысӀк. Асаннепе пёрле са-дикрен таврӀннӀ чухнех, троллейбуса кёрсенех, манран билет ыйтаҗсё. Апла пулсан эпё ӱсетёп. Текех пёчккё мар ёнтё.

— Тавтапуҗ, Катя. ӀнӀҗу, җитёнӱсем сана.

Герман ЖЕЛТУХИН.

Шупашкар.

СӀн ӱкерчёксенче: Катя Барсукова; хёр ача Ирина Владимировна Яруtkова воспитательницӀпа пёрле; музыка ертӱҗи Лилия Рафиковна Сафина җамрӀк юрӀҗа тантӀшёсемпе пёрле.

✍ Николай ИМЕЖМЕЖ

Ырă туни чечек пекех

Нумай хутлă сурт картишёнче, хайăр
синче, виçе ача шавлăн каласкаласа
вылянă.

– Эпё машинăпа хайăр турттара-
тăп, – тенё пёри.

– Эпё экскаваторпа тиетёп, – хушса хунă
тепри.

– Эпё витрепе, – ыттисенчен юлман
виçсемёшё те.

Инсех те мар шыв кўлленчёкё пулнă. Юнаша-
рах – чечек йăранё. Ах анчах, чечекёсем чипер
мар-ске пачах: сарри темшён сарăхнă, хёрлин
сеçкисем пёркеленнё, тёмпёл-тёмпёл кăвакки
пуçне уснă тем пирки... Вёсене шăварман пулас,
тăпри те типсе суркаланнă. Шăпăрлансем çакна

асăрхаман.

– Курăр-ха, пёлёт аннă шыв çине, – кўлленчёк
енне алă сёлтнё пёри.

Чăнах та, тёкёр пек йăлтăркакка шывра пёлёт
ишни курăннă. Ку куç ултавё пулнине пёчёккисем
чухлайман-тăр çав.

– Ой, кимё пекех ярăнать вăл, – тёлённё
тепри.

– Ун çине ларса ярăнма пулатъ-ши? – урине
кўлленчёке чикнё виçсемёшё.

Кётмен сёртен нумай хутлă суртăн пёр чўречи
шартлатса уçалнă.

– Артур, уруна ан йёпет. Таса пушмакпа киле
кёрсен шăккăлат паратăп, – чённё амăшё пёчёк
ывăлне. Лешё кёттермен, тутли çиме амăшё
патне çил пек васканă.

Иккён юлнă ачасене кичем пулман.

– Кўлленчёк урлă ним те мар сиксе каçма
пулатъ, – паттăрланнă пёри.

Тепри, тата хастартаххи, такмаклă сăмах-
пах хушса хунă:

– Пёрре, иккё – ку енче! Сикки-прикке – леш
енче! – сапла каланă та вăл чупса пырса ялт!
сикнё пур вайран, лач! ўкнё кўлленчёк варринех.
Инкеке лекнёскер йёрсе янă.

Нумай хутлă суртăн тепёр чўречи уçалнă.
Амăшён сасси илтённё:

– Саша, лайăх ача пул. Ан йёр, халех киле
кёр! Макăрмасан канфет паратăп.

Саша йёрмёшкелесе килне васканă. Тутли
çиме. Петюк паркра пёчченех юлнă. Мён тумал-
лине пёлмесёр ун-кун уткаланă. Сасартăк вăл
шаннă чечексене асăрханă. Нумай шухăшласа

тăман, пёчёк витрипе кўлленчёкрен шыв аснă
та йăран çине сапнă. Пёр витре, иккё, виçсё...
Нумай ёçленё-и, сахал-и – кўлленчёк типнё.
Чечек йăранё те чиперленнё: сарри хёвел пёрчи
пек хёлхем сапнă, хёрлин сұлсисем ешёлленнё,
тёмпёл-тёмпёл кăвакки те пуçне сёкленё, ачана
тав туса пуç тайнă.

Тёлёнмелле! Нумай хутлă суртăн чўречисем
урăх пёрре те уçалса хупанман, ырă ёç тăва-
кана никам та асăрхаман. Тутлă çиме чёнмерёс
пулин те арçын ача кăмăллăн сиккелесе кил
еннелле сұл тытнă. Ырă ёçён техёмне кёсех
пурте асăрхарёс.

Ачасем, эсир мёнле шутлатăр: ырă туни кан-
фет пек тутлă-ши е чечек пек хитре-ши?

ХАВАСЛĂ КĂРАНТАШ

✍ Стас ПЫРКИН.
Комсомольски районё, Асанкасси.

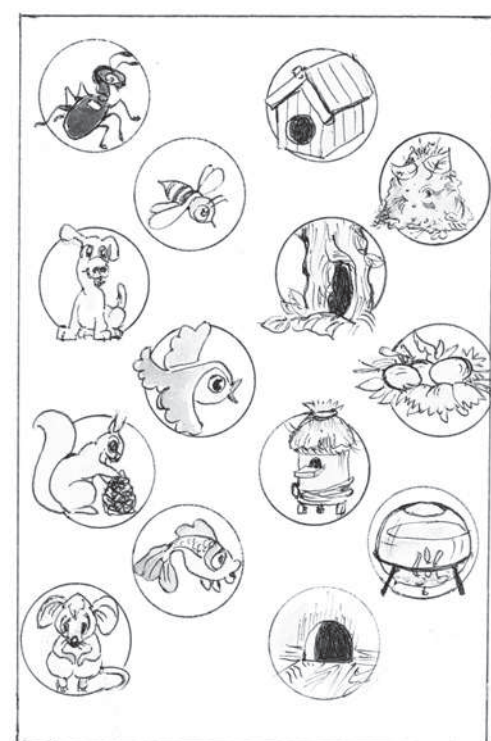
✍ Валерия ФЕДОРОВА.
Елчёк районё, Кармал.

Туссем! Эсир хамăр тăрăхри кăмпасемпе
паллашасшăн-и? "Тетте" журнала, апла пулсан, уçса
пăхсамăр.

ВĂЙĂ-КУЛĂ УÇЛАНКИ

Кашни чёрёпе миçешер кăмпа
тивёсё-ши?

Кашни чёрё чуна хайён
сұртне ситме йёр туртса
пулăш.

Пăнчăсене пёрлештер те
кушак мён тёлленнине пёл.

✍ Александр ПЛЕХАНОВ

Пирӑн Санькка пысӑккӑ... Ыраш ҫӑкӑр ҫинӑ те

Эх, ача чухне ҫуллахи каникул пирӑн-шӑн мӑн тери хаваслӑ вӑхӑтӑ. Аттӑ-анне тухса чӑнмӑсен апат ҫинчен мансах тӑрлӑ вӑйӑ выляттӑмӑр. Кашни вӑйӑ сӑвӑ-такмакран пуянчӑ. Кунӑпе ӑшӑнне хыҫҫӑн аслисем ҫӑвӑнса тасалма мунчана йыхравлатчӑ. Эх, кунта та анне сӑвӑласа милӑкпе ҫапатчӑ.

– Ҫӑтти-ҫатти, ҫӑтти-ҫатти!
Апа-пап, апа-пап!
Таса пул, ырӑ пул!
Питӑ-куҫу тасалтӑр,
Ҫан-сӑрӑму тасалтӑр,
Ҫитес тепӑр мунчаччен
Макӑрмашкӑн чарӑнтӑр.
Вӑйлӑланччӑр аллусем,
Тӑрекленччӑр урусем.
Ӑслӑ пул, маттур пул,
Пысӑк пул та ҫирӑп пул.

Пирӑн пата час-час хӑнана килсе ҫӑрекӑн Павӑл пичче те яланах ача-пӑчапа сӑвӑлла калаҫатчӑ. Чи малтан кун ячӑсенчен пуҫлатчӑ халапне. Пӑр такӑнми, кулкаласа, мӑйӑхне сӑтаркаласа:

– Тунти кун ту ҫинчен ӑкрӑм.
Ытлари кун ыратрӑ,
Юн кун юн тухрӑ,
Кӑҫнерни кун кӑҫтрӑ,
Эрне кун ӑмӑлперӑм,
Шӑмат кун шӑтрӑ,
Вырсарни кун вӑйӑа тухрӑм.

Ах, унӑн юптарӑвӑсене пӑр сывлами итлеттӑмӑр те:

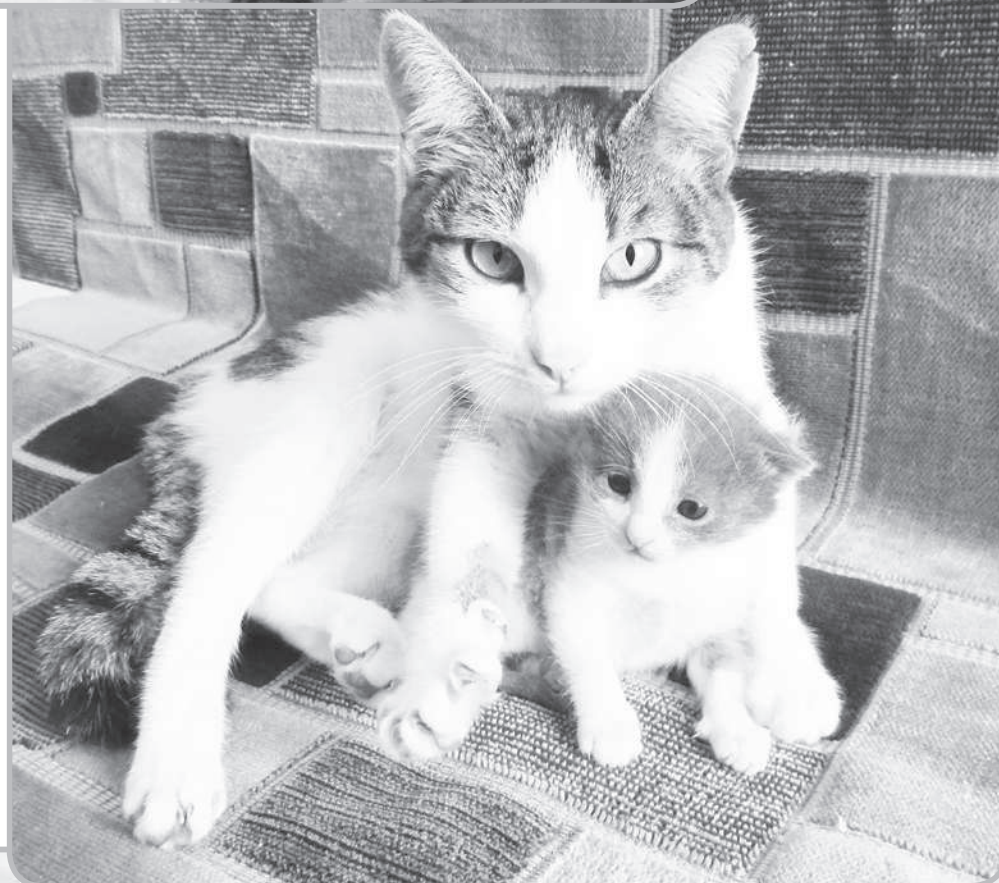
– Павӑл тете! Тата, тата паллаштар-ха ҫавнашкал сӑвӑсемпе, – тесе чӑрҫийӑ ҫинех хӑпарса лараттӑмӑр.

Паян та кӑмӑллатӑп ӑпӑ ача-пӑча фольклорне. Ҫав сӑвӑсене юратса та савӑнса вулатӑп.

У-тӑ-тӑ, у-тӑ-тӑ,
Хӑрӑм, хӑрӑм,
хӑрӑх пус,
Алли-ури аллӑ пус,
Куҫӑ-пуҫӑ утмӑл пус,
Пӑвӑ-сийӑ ҫитмӑл пус.
Ачине-паппине,
У-тӑ-тӑ, у-тӑ-тӑ!

Каш-каш, кашаман,
Манӑн паттӑр утаман!
Кӑҫчен кашта
ҫӑллӑш пул,
Ирччен вӑрлӑк тӑршшӑ
ӑс!

Пирӑн Санькка пысӑккӑ:
Ыраш ҫӑкӑр ҫинӑ те.
Эс те, пепкем, ҫи халӑ,
Унран иртсе каймӑн-и?

Михетерӑн качакин
Шӑлтӑр-шӑлтӑр мӑйраки
Икӑ юплӑ сенӑк пек,
Вӑрӑм сухалне силлет.
Йӑлӑнтармӑш ҫук-и тет,
Кам итлемест, мук! тӑвап тет.

Йәмра... Үсетчә вәл ял тавра

Мән чухлө савәк самант пулнә,
Җүренә җак йәмра тавра.
Ун айёнке пайтах выляна,
Юратнә унән сулхәнне.

Ват йәмрана ытамласа
Пәшәлтатса унпа каласнә.
Сумәр сусан та ун айне
Йёпенесрен тарса пытаннә.

(Александра Афанасьева).

Ачаләхри самантсем куҗ умне тухаҗсә. Асамлә йываҗ тем чухлехчә вәл ял тавра. Каш кашлатчәс ирән-каҗән йәмрасемпе хурансем, вёренесемпе җакасем, пилешсемпе хурамасем... Шел, юлашки вәхәтра сутә юписене улаштарнә май нумайашне касрәс. Ял җаралчә. Ёнтә халә вәл-вәл вёсәкен җулҗасене те сайра кәна курма пулат. Төрәссипе вара, кирек епле йываҗ та җынна кирлө-җке.

Төлентермеш

(Юмах)

Пёррехинче утарҗа патне тухтәрта вай хуракан юлташә пырса кенә те түрех сәмах пуҗарнә.

— Санран пысәк пулашу кирлө. Эсә хирәҗлемәссе шансах тәратәп, — тенә тусә җине шәтарасла пәхнә май.

— И-и-и! Эпә кирек кама та алә пама хатәр, анчах малтан сәтел хушшине вырнаҗсам. Пылпа, чейпе хәналам. Кунашкәлли ас тивсе курман-ха эсә ку таранччен. Ман хуртсем мәнле асамлә йываҗсран пыл илнине әнланса илән, тен? — сәмаханә хайхискер куркасене сәтел җине лартнә май.

— Пылә тутлә, нимән те калаймән. Санән төлентермеш йываҗ пуррине пәлнәрен кунта килтәм эпә. Пирён сыватмәш валли эмел җителәклә мар, час-часых кинемейсем сиплө курәк пуҗтарса парасҗә. Акә ёнер санән пахчунта асамлә йываҗса курсан хәпәртәрәм. Ара, унән хуппи те, җулҗисемпе чечекәсем те сиплө-җке. Темле чиртен те сывалма пулашаты вәл. Акә сәмахран, унән хуппинчен вёретнә шывра алла сусан, операци тунә чухне те мана нимәнле перчетке те кирлө мар. Суран җине нимәнле микроб та лекмә. Тархасласа ыйтатәп, җак йываҗса уса курма ирәк парсам.

Утарҗа сәмах чәнсе те ёлкәреймен, аләк уҗәлнә та атә-пушмак әсти килсе кенә.

— Пулашу ыйтма килтәм. Эсә хирәҗ пулмасса шансах тәратәп. Җынсем хайсен юрәхсәра тухнә пушмакәсене тем чухлө илсе килсе пачәс. Халә манән мән чухлө ёҗ! Саплаксем лартма сәран кирлө. Әна тума вара төлентермеш йываҗ вуллисем кирлө, анчах вәл вәрман леш ёнче кәна үсет. Касса киличчен, пәлетән-и, мән чухлө вәхәт иртет. Кун каҗсах каятәп тепәр чухне. Пёр кунхине вара пахчунта мана кирлө йываҗ җынине куртам та питә хәпәртәрәм. Унән вуллине касма ирәк парсам, авә, җынсем пушмакәсене җәтәмсәррән кәтсе ларасҗә.

Утарҗа юлташәсене пулашма хатәррине пәлтернә те:

— Хәш йываҗсә пирки каласатәр эсир? Атьәр пахчана, кәтартәр-ха төлентермешә, — тенә хәпартланса.

Юлташәсем пурнисемпе йәмра җине төллесен, утарҗа шалт төләннә.

— Чәнах, йәмра — асамлә йываҗ. Авә пыл хурчәсем те унән кәчкисенчен пыл пухма кәмәллаҗсә. Чәнах, җав тери сиплө пыл. Нумай пулмасть пёр кинемей карсинкка җыхма унән вуллисене ыйтрә. Паян вара сире йәмра хуппи те туратти кирлө. Капла йываҗса амантса хәваратпәр-җке. Тухтәра хирәҗлеме пултараймастәп, ара, чирлисене вәхәтра пулашу памасан инкек сиксе тухма пултараты. Санән, атә-пушмак әстин, унчченхиллех вәрман леш ённе кайса килмәлле пулат. Чимёр-ха, атьәр пурте пёр канашлә пулса, җырма-җатрана йәмра лартар. Йываҗсем пурне те уса күрәс. Ёлөк йәмрана җурт җывахәсене лартнә, вәл кил-җурта пушартан сыхланә-җке. Хуран, пилеш хунавәсем те никама кансёрлемәс, вёсем пушшех халәха уса күрәс.

Ял төрлө йываҗса пуянланнә... Пурте вёсен асамлә җулҗи-хуппи те уса курма тытәннә.

Управҗа чәваш йәмри

Антун җуралса үснә ял, Йәмракәсси, таҗтан инҗетренех курәнса лараты. Ячә те мән авалтан урамән икә ёнәпе лапсәрка йәмрасем кашласа җынине җыхәннә ахәртнех. Антунсен киләнче йәмраран әсталана катка-пичке пайтах. Амәшә ёнтә ёлөкхи өвәр вёсемпе пахча җимәс тәварланә чухне уса курмасть. Анчах җавсене кәларса пәрахма та, җунтарса яма та алли җөкленмест унән.

Марук аппа җамраках мар. Пурнәс таппипе тан пырат. Пушә вәхәтра төрлө хаҗат-журнал вулат. Унән юратнә кәларәмәсенчи юратнә кәтәсә — «Кивә япаласене җөнәлле уса курасси». Җакна пулах ёнтә Марукән пахчинче кивә катка-пичке, лаша ураписем, шыв витрисене йәтнә Нарспи те асамләх төнчине йыхараты иртен-җүрене...

Йәмра... Мәнле асамәл йываҗ вәл. Әна юрәра та, сәвәра та, халап-юмахра та асәнмасәр хәвармасҗә. Мән кәна әсталамасҗә-ши унран? Сөнөкпе кәреҗе аврисем, сәтел-пукан тата ытти те.

Таврари ялта Йәмра Макаре пек әста аләллә җын җук та пулө. Туй-суй кәрлет-и, салтака әсатмалла-и яш-кәрәме, пур җәрте те Йәмра Макаре әсталана пичкепе сәра курки чи курамлә вырәнсенче пулнә. Пёр пушә вәхәт та пулман Антун аслашшән. Ылтән аләлләскер кашни

җемье валли йәмраран мән те пулин әсталаса панә. Җавәнпа әна Йәмра Макаре тесе чәнме тытәннә.

— Эх, Макар, хәв вилсен те ылтән аллу нихәҗан та җөрмест пулө, — тенә мәшәре Мальва унән япалисене тытса киләннә май.

...Пурнәс урапи шав малалла җавәннә. Ваттисем җәре кенә хыҗсән япәхса кивелнә җурт вырәнне Марукпа Макар ывәлө җөнә җурт хәпартма шухәшланә. Тайәлса үсәкен ватә йәмра вёсене хуралтә хәпартма җәрмантарнә. Җак йываҗса вёсем нимән шухәшламасәрах, никампа канашламасәрах хәвәрт җеҗ касса тунтернә.

— Йәмра каснә хыҗсән сураҗсем те кәтүрен киле кәмесәр сухалса җүреме тытәнчәс, — тесе хуйхәрнә Марук кин.

Җимәк җывхарса килнә. Кунсем те әшә тәнә. Вёсен кайәксем те илемлә юрәсем шәрантарнә.

Җимәкчен ватти-вәтти җиччә шыва кенә, җичә төрлө йываҗ тураттинчен сиплө милөк хатәрлесе мунчара җәпәннә. Җак йәла-йөркенә Антунсен җемии те җирәп пәхәннә. Җимәк мунчи хутнә чухне кәмака хәрулөхә ытларак пултәр тесе йәмра вуттине җунтарнә.

Мунчаран тасалса тухнә хыҗсән, кунәпе ёҗлесе ывәннә Марук җемсе тәшәк җине выртсан та, пәлхавлә туйәмәсемпе аптәранәскер, киле таврәнман выльәхә сем җинчен шухәшласах җывәрсә кайнә.

Төлөкре ун патне хунашшә Йәмра Макаре пырса тәнә.

— Кинәм, пит ан пәшәрхан-ха. Килти выльәх килех таврәнаты вәл. Анчах йәмрана каснә хыҗсән кил-җуртра инкек җине синкек пулма тытәнчә-җке. Ара, пирён җурт умәнчи ватә йәмра усал-тәселрен, хуйхә-суйхәран ялан сыхланә, пире җирәп вай парса тәнә. Суллахи кунсенче ун айёнке шәрәхран, кәрхи кунсенче җил-тәманран пытаннә. Малашне инкек-синкек аякран пәранса ирттер тесен сирән җөнә йәмра лартмалла, — тенә те куҗран сухалнә.

Җак төлөке пурне те каласа панә Марук. Хай җемии кәна мар, Йәмра Макара ратни те тарән шухәша путнә җакән хыҗсән.

— Кәҗал кәр кунне пурте пәрле пухәнса җурт умне кәна мар, җырма-җатрана йәмра хунавәсем лартәпәр, — тенә Марук хай шухәшне пәлтерсе.

Юля АДЮКОВА.

Елөк районә,
Аслә Елөк.

Йываҗса каснине сивлетәп...

Шупашкарти ятарлә пушар җәҗән пуҗләхә Алексей Мефодьевич Владимиров та чәваш ялөсенче йәмрасене каснине сивлет.

— Ёлөкхи җынсем мән тери әслә пулнә. Сад пахчара төрлө йываҗ җитөтернә, уйрамах йәмра вёсемшән паха шутланнә. Җак асамлә йываҗсем пушарта ытти хуралтә җине вут-сулама сиксе үкме паманнине аван чухланә вёсем. Е тата пушар мән тери пысәк такак кунине асра тытса хайсен мунчине те вёсем җуртсенчен аякка, җырман кайса лартнә. Төрөс тунә. Паянхи әру пацах урәх җулпа васкат. Вёсене хитрелөх кирлө. Мунчине те җуртпа юнашар лартаҗсә, йываҗсене кансёрлет тесе касасҗә. Хайсем мән тери пысәк йәнәш тунине чухламаҗсә те. Кайран җеҗ: «Чавса җывах та — җыртаймән», — текен каларәш аса килет вёсене, — тет вәл тарән шухәша путса.

Нимрен те хәраман Борька Цариков

Борис Андреевич Цариков 1926 сұлхи юпа уйахән 31-мәшәнче Гомель хулинче сурална. Вәрса пуслансан нимәссем арсын ача умәнчех унан аслашшәне вәлернә. Боря партизан отрядне кәнә, ирсәр фашиста тавәрма шухаш тытна. Пирәннисем нумай нимәсе, ситмәл танка, нефть турттаракан пәр состава тәп тунә. Чи савранәсулли пулна май Борька партизансене пысак усә күнә. Сапәсу вәхәтәнче аманнисене те сәлнә вәл – Днепр шывә урлә қасарнә. Борькән кәске әмәрә 1943 сұлта вәсләннә.

* * *

Хуларә тәман вәстеретчә. Хәвел хәртсе пәхатчә, түпә те ләпкәччә. Симәс курак, кәвак шыв сийән вара тирек мамәкән тәманә тухнәччә. Ун витәр Борька урапапа чупатчә. Урапи чәриклететчә... Йәри-тавра пәтәмпех савранәччә: түпә те, тирексем те, мамәк юрә те, урапан тимәр кәшәлә те... Мән тери лайахчә, пәтәм тавраләх кулатчә, Борькән урисем те сәмәллән чупатчә... Анчах ку ун чухнәччә... Халә мар.

Халә вара ... Борька урамра чупатъ, урисене хура тәхлан тулса ларнә тейән. Вәри те йүсәк сывләшә сәтатъ те суккәр пекех әста лекет, унталла ыткәнәт. Урамра вара тәман тәрәт, унчәнхи пекех. Хәвелә те саплах хәртет. Түперә кәна тәтәм юписем куранәсчә, вәйлә сәсә хәлхана хуплатъ, самантләхә пәтәмпех хытса ларатъ. Тәман та, шурә мамәк та сывләшә чарәнәт тейән. Кантәк сурәлнә евәр сәсә каятъ... «Сәв тимәр кәшәл әста-ха? – тәләкри пек шухәшлатъ Борька. – Тимәр кәшәл әста?...» Ку сәмәнчә пәтәмпех саланнән туйәнәт. Акә сывләш та ситми пулчә. «Тимәр кәшәл...» – пәшәлтататъ арсын ача. Унан умәнчә вара гимнастеркәллә салтак тәрәт. Шәпәрлан әна тата хулана хураллакан ытти салтаксене те шывпа сәкәр пырса паратчә, ләшсем кашинчех тав тәватчәс. Борька вәсемпә тусласхә кайрә. Халә вара...

– Каятәр-и?... – ассән сывлатъ вәл.

– Борька, – тет салтак. – Борька Цариков! – арсын ача умәнчә айәпа кәнән пусне усатъ. – Қасар, Борька... Анчах эпир тавранәпәр-ха!..

* * *

Нимәссем хулана әнсәртран пырса кәчәс. Малтан танксем асәрханса иртрәс, унтан пысак грузовиксем куранчәс те хула түрех ют пулса тәчә... Тақта та нимәссем хуаланса сүресчә...

Борькән пиччәшәпә амәшә – Саратовра. Арсын ача вара ашшәпә пәрлә часах вәрмана партизансем патне кайә. Сапла каласә татәлчәс вәсем. Анчах унчән аслашшә патне те кәрсә тухмалла-ха.

Пүртрен пүрт патне асәрханса чупса қасакан Борька нимәссем тәлне лекесрән сыхланатъ. Ялтан тухсанах траншейәсем куранса кайрәс. Йәри-тавра пушар хысәәнхи тәтәм йәсәрланатъ. Никам та тытса чарманнине кура Боря траншейәна сикрә. Чәри чутах чарәнса лармарә – траншея тәпәнчә унчән арсын ачапа каласә, тавранма сәмах панә салтак выртатъ. Вәл халә-халә сәкләнәсән туйәнәт. Сывәхрах тәпәр салтак вилли...

Унтан татах... Траншея тәршәпәх тин кәна чәрә пулна салтаксем әмәрләх ыйхәра выртасчә.

Пәтәм кәлеткипә чәтрәнсе Борька каялла савранчә. Ури айне кәна пәхса пычә вәл, хәлхара шав тәнәран такам кәшкәрнине те түрех илтмәрә. Аранах пусне сәклерә те хәйән умәнчә нимәс тәнине асәрхарә. Ләшә кулатъ. Темән калатъ хәй. Анчах арсын ача нимән те әнланмастъ. Акә нимәс айккинәх пәрәнчә, ирттерсе ярас тәнә пәллә әнтә ку. Борька ун сине пәха-пәха иртсе кайрә. Нимәс саплах кулатъ. Сасартәк вәл автоматне сәклерә те арсын ача хысәән утрә.

Борька чупма тытәнчә, нимәс тата хытәрах кулса ячә те автомат сасси илтәнсе кайрә. Акә чәтрени те, шикленни те тақта сухалчә. Чун-чәрерә темән улшәнчә тейән.

Каллех хулана, шул сывәхне мәнлә лекнине аса илеймәрә вәл. Акә шул. Анчах малтанхи мар әнтә – нимәссен казарми. Борьән класәнчә, чүречә анинчә нимәс шәлавәрәсем типсе выртасчә. Нимәсчә хәй те юнашарах, кәмәллән шәхәркаласа ларатъ.

Борька ку сәне хупрә те әна нумай сәсә илтәннән туйәнчә. Акә такамән кәлтәр-кәлтәр кулли янәрәт. Иккәмәш парта хушшинчә ларакан Надюшкән мар-ши? Акә урай сәвакан Ивановна шәнкәравпа пурне те урока хәвалатъ пек.

Ку сәне усрә те – каллех нимәс. Сәв ирсәр таврашә шулта ху сә уткататъ, әмәрәпәх кунта пурәннә тейән. Сәвәнтарах вара, кирпәч стена сәнчә, Борька хәйән ятне каскаласа сывнә вырән та пур. Арсын ача шул сине пәхрә, сәв йәксәксем унта мәнләрех саркаланса утнине сәнарә те чәри инкеке систернән хәссе илчә...

Урамсем пәчәк юхан шывсем пек, пәри теприне «юхса кәрет». Борька вәсемпә пәрлә чупатъ. Сасартәк вәл такәнчә... Малта, ишәлчәксем хушшинчә, сәтәк тумлә хәрарәмсемпә ачасем тәрасчә, нумаййән. Йәри-таврах овчаркәсем сыхласчә. Вәсен хушшинчә вара сәннисене тавәрнә, сәварне пирус хыпнә салтаксем уткатасә сүресчә.

Хүтләхсәр хәрарәмсем ним йәркине әнланмасәр кәпәрленәсчә. Ушкәнра найкәшнә сәсә та илтәнәт. Часах ишәлчәксем хысәнчән пәтә нумай грузовик тухрә. Овчаркәсем асав шәләсене кәтартса сәкленчәс. Нимәссем те хускалчәс, хәрарәмсемпә ачасене прикладпа хәвалама тытәнчәс.

Сәв ушкәнра Борька иккәмәш парта хушшинчә ларнә Надюшкәна тата унан амәшне, сәван пекех шулта урай суса пурәннә Ивановнәна асәрхарә. «Мән тумалла?

Вәсене мәнлә пулшмалла?» Борька сарнә сул патне пәшкәнчә те яка чул илсе хәй мән тунине әнланмасәрах малалла ыткәнчә.

Вәл овчарка хәй еннәллә мәнлә савраннине те асәр-хамарә. Йытә арсын ача патне сәнтерәвә пирки пәр иккәленмәсәр чупса та мар, утса кайрә. Нимәсчә те ку хумхантармарә, вәл түрех савранса тәчә. Борька вара чупатъ-ха, нимән те курмастъ. Анчах Надюшкән амәшә пе Ивановна йытта асәрхарәс те кәшкәрсә ячәс: «Йытә! Йы-тәәә!» Вәсем кәшкәрнәран лапам та шәпланчә. Акә Борька йытта асәрхарә. Вәл савранчә те тарма тытәнчә. Йытә та ун хысәән чупрә.

Борька кәтәсәллә пәрәнса кәчә, йытә та ун хысәәнах. Сәкна курнә нимәс кулса ячә. Хәрарәмсем вәйләрах сүхәрма тытәнни Борькәна тата васкатрә тейән. Вәл кирпәчпә сүп-сәп купи сине сәмәллән сиксе хәпарчә, савранчә те шәл кәтартакан йытта курнипе әна вәй-хәват хушәнчә. Хәйән сине сиксе ларма хәтәрленекен овчаркәна тәпәр хут ку сәран тинкерчә, юнашар выртакан тутәхнә лумпа хүтәләнмә тытәнчә. Овчарка сикрә те кирпәчсем сине тәрәнчә, шәпланчә. Ку Борька вәлернә пәрремәш тәшман пулчә. Арсын ача вилнә йытә сине савранә-савранә пәхса аслашшән ялне чупрә.

* * *

Вәсем вәрман сукмакәпә утасчә, урисем тәтрә әшне путасчә. Чаршав хысәнчән тухнән тимәрсә ләсәи куранса кайрә. Аслашшә шала иртрә те йәри-тавра пәхса савранчә. Вәсем сулам чәртсе тимәр шакама тытәнчәс.

Сасартәк аслашшә мәлатукне хучә, сүнсә пыракан тимәр сине пәхса сапла каларә:

– Куратән-и? Куратән-и, әтем вәйә тимәрә те аватъ...

Борька авәнакан тимәрә мәлатукпа сәпатъ, аслашшән сәмахәсем сәнчән шухәшлатъ, манма юраманнине аса илет. Хәрарәмсемпә ачасене хәреслә машинәсем сине лартса тақта илсе кайнине... Траншейәра курнә нимәсчә... Овчаркән шәләсене...

– Сук, әсә итлә-ха мана, ватәскерә. Вәйпа вәй та пәр мар. Нимәссем те пирәнтен хәватләрах пулаймәс...

Әнсәртран аләк усәлса кайрә те тимәрсә ләсәине ку сә шартаракан сүтә кәчә. Сәвәнтах автомат тытнә нимәс куранса кайрә. Шартлама сивве пула сән-пичә хәрәлнә, кәвак ку сәсем вара куласчә. Фриц аләк урлә кәсрә те ватә сынна хәйән чәлхипә темән каларә. Старик хул пуссине сиктеркелерә кәна.

Нимәс сәв сәмахсәнәх тәпәр хут каларә, унан сәси йытә вәрнине аса илтәрчә. Аслашшә пусне сулчә. Нимәс ун сине хаяррән тинкерчә те... автоматран пәчә. Старик чунә тухичән хәйне вәлерекән сине мар, мәнукә сине пәхса илчә, аллинчи мәлатукне үкәрсә вәраххән тәшәрәлсә әнчә.

Нимәс йәл кулса аләкран тухма савранчә, пәр утәм турә сәс... Самант та иртмәрә. Сахалрах. Борька сивсәм-лә хәвәртләхпа ситсе тәшмана каскинчән мәлатукпа сәпрә, йәл кулаллә пичәпә ураине чышрә. Шурса кайнә аллисәнчән автоматне тәпәлтәрсә илчә. Сасартәк такам нимәсчә чәннине илтрә.

– Шнелъ, Ганс!.. Шнелъ!..

Борька аслашшә сине юлашки хутчән пәхса илчә те кәркәне йәтса тимәрсә ләсәинчән чупса тухрә. Унта тәпәр нимәс васкатъ. Арсын ача әна автоматран персе пәрахрә.

* * *

Борька юр әшне пута-пута күнәпәх утрә, халтан кайрә, темәнлә ләпкә ял хысәнчи сивә хура мунчара сәр кәсрә. Тул сүтәлма пусларә кәна вәл каллех малалла васкарә, вәрманта «аттен» партизан отрядне шыраса шаларах та шаларах кәчә. Пәр чәптәм вәй та юлмасан вара, ку сәмәнчә хәрлә сарә саврашкәсем иртмә тытәнсан, хысәлта юр кәчәртатни илтәнчә...

Борька автоматне лайәхрах тытса вәртах савранчә, анчах халтан кайнипе сәвәнтах ларчә: ун сине карабинлә каччә пәхса тәрәт, хәлхаллә сәләкә сәнчә хәрлә йәр пур.

Борька сәр пүртрә вәрәнчә. Палламан сынсем ун сине тәләнсе пәхасчә.

(Вәсә ситес номерте).

Альберт ЛИХАНОВ сыврине Лариса ПЕТРОВА ку сарнә.

Кашни сыпкăмра – сиплĕх, кашни йĕркере – илем

Алексей Андриянович Афанасьев 1925 çулхи юпа уйăхĕн 19-мĕшĕнче Тутар Республикинчи Павла районне кĕрекен Тăмпарлă ялĕнче вĕрентекен кил-йышĕнче çуралнă. 1942 çулта вăтам шкултан вĕренсе тухнă.

1943–1945 çулсенче поэт Совет Çарĕнче пулнă. Ун хыççăн шкулта ĕçленĕ, каярахпа Пĕкĕлмери учительсем хатĕрлекен институт-ра вĕреннĕ. 1947 çулта ăна СССР писателĕ сен союзнĕ йышăннă. 1951–1960 çулсенче Павла районĕнчи «Знамя» хаçат редакцийĕнче ĕçленĕ: редактор çумĕ, кайран редактор пулнă. 1960 çулта каллех учитель ĕсне куçнă.

Çырас асталăха ача чухнех туптама пикеннĕ А. Афанасьев. Унăн малтанхи саввисем «Пионер сасси» (халĕ «Тантăш») хаçатпа

«Хатĕр пул» (халĕ «Самант») журналта пичетленнĕ. Сăвăсем кăна мар, драматурги произведенийĕсем те хайланă сыравçă. Тăлмачă пек те паллă вăл: Константин Ивановăн «Нарспи» поэмине, Александр Алкан «Шыв арманĕ» легендине, Петр Осиповăн «Айтар» драмине удмуртла куçарнă.

А. Афанасьевăн çак кĕнекисем кун çути курнă: «Телей уçси» (сăвăлла юмах, 1944, 1965), «Хура ылтăн» (сăвăсем, 1957), «Сăвăсем» (1959), «Туслăхпа юрату» (сăвăсем-пе поэмăсем, 1963), «Пирĕн интернат» (поэма, 1965), «Çĕршывăма мухтав!» (сăвăсем, 1969), «Çунатлă сарăклăх» (сăвăсем, 1976).

Шел те, чылай çул Алексей Андриянович пирки Чăваш Енре никамах та аса илмен,

произведенийĕсем те пичетленмен. Паян вара çак йăнăша тўрлетес сунăмла эпир. Пултаруллă сыравçăсен ячĕсене, хайлавĕсене пĕлмелле пирĕн, манăса кăлармалла мар.

Хаклă тантăшăмăрсем, эпир сире Алексей Андрияновичăн хăш-пĕр сăвви-пе паллашма сĕнесшĕн. Вĕсене ансат та çепĕç чĕлхепе çырни. Сăнарсем илĕртүүлĕ, ўкерчĕксем тĕлĕнмелле чĕрĕ те ĕлккен. Хитрелĕхе асăрхама, унăн хайне евĕрлĕхне палăртма, çакна вулавçă патне илсе ситерме пĕлет А. Афанасьев. Юнаса та ятласа мар, шўтлесе ăса вĕрентет. Поэтăн сăввисенче ăш пиллĕхпе ырăлăх çал куçĕ пытарăннă. Кашни сыпкăмра – сиплĕх, кашни йĕркере – илем.

Алексей АФАНАСЬЕВ

Ачалăх

Ăста ман ачалăх? Калам-и?
Вăл сывă, вăл канăçсăр, шух –
Ем-ешĕл Тăмпарлă урамĕ
Ача-пăчапа тулнă чух...

Мĕнле ман ачалăх? Çăп-çăмăл
Чупать вăл каçчен суркунне.
Шывра вăл сўрет чăмпăл-чăмпăл
Шип-шип тухиччен урине.

Выртма лашине ав кăкарчĕ...
Çиет вăл серте те çăмах...
Шырат курпун уйăх – ват карçăк –
Ăна юптармашкăн юмах.

Ачалăх!.. Ним мар ăна çумăр,
Ним мар çул тусанĕ сулла.
Пит-куçĕ улма пек чăп-чăмăр,
Вăй-халĕ туртат тулалла.

Ачалăх – телейĕм, саркайăк,
Чĕр кĕмĕл пек йăрă та шух!
Ачалăх пур чух ватăлаймăп,
Тăмпарлă урамĕ пур чух!

Ăста ман ачалăх? Калас-и?
Вăл сывă кашни утăмра.
Ачан ачисен те малашĕ
Кулат те вылят умăмра!

Ирхине

Йăл кулса сапать хĕвел
Ылтăн-кĕмĕл те мерчен...
Вăл сирет ирхи сивве
Пĕвесем, ялсем çинчен.

Янратать вăл вăрмана,
Кăтăклат вăл уй-хире.
Тăрисем вăрансанах
Ярăнаççĕ тўпере.

Сар инкĕçĕм кĕтĕвне
Хăвалать ав ĕнине.
Салатать ирхи пĕве
Ачалланнă тĕтрене.

Хĕвел çаврăнăш пусне
Сар хĕвел ене пăрать.
Сар тăрийĕ юрине
Тўпере шăрантарать.

Ачасем савăннипе
Чупрĕç тухрĕç урама.

Сывлăшпа та хĕвелпе
Вăй кĕрет çан-çурама.

Кўршĕсем

Пурăнаççĕ кўршĕлле
Петĕрпе Иван.
Иккĕшĕ ялан пĕрле,
Калăн, пĕртăван.

Пĕвĕсем те пĕр танах
Юнашар тăрсан.
Иккĕшĕ те пĕр çултах –
Иртнĕ вунăран.

Сăнĕсем кăна пăртăк
Уйрăмрах, эппин:
Петĕрĕн сăмси пуклак,
Шĕвĕркке теприн.

Куçĕ Петĕрĕн хура,
Иванĕн – сенкер.
Вĕренеççĕ пĕр класра
Тăрăшса, чипер.

Петĕрĕ ялан сăпай,
Лăпкă вăл ялан.
Мухтанать, шавлать
пĕрмай
Ун кўрши Иван.

Петĕр хăрамасть ĕсрен,
Тем те пултарать:
Вĕренсе шкултан кил-
сен
Урайне çавать.

Вăл пĕлет яшка çакма,
Çĕр улми турать.
Виç ура çинче çатма
Чашлатса ларать.

Петĕртен кулат Иван:
– Арçын мар пуль эс!..
Тутăр сыхмаллачĕ сан,
Çивĕт çивĕтлес!..

Петĕр кўренмест çапах,
Хай ĕсне пĕлет.
Вăл чĕртсе ярат вучах,
Юрă ĕнĕрлет.

Кулакан сынна хайне
Çыпăçать хыса –

Ваттисем
каланине
Манмалла-и
çак?..

Юлнă кулакан
Иван
Пĕр-пĕччен
килне.

Çумăр çунă,
чарăнман
Ėнтĕ пĕр эрне...

Пур апат –
вăрман кăмпи,
Сĕт те çу, уйран.
Пĕçерме какай
шўрпи
Шухăшлать Иван.

Вăл шуатрĕ çĕр улми,
Çурĕ тап-таса.
Хурана лавка салми
Ячĕ вакласа.

Ячĕ çавантах какай
(Хай килте хуçа!),
Суханне туранă май
Шăлкалать куça.

Çăтăр-çăтăр хĕмленсе
Çапă суннипе
Лăкăр-лăкăр вĕресе
Пăсланать шўрпе.

Тутлă шăршă сарăлать
Пĕтĕм пўлĕме.
Петĕре чĕнес пулать
Яшкине сĕме!

Антармашкăн яшкине
Тупрĕç çăпала.
Иккĕн ларчĕç сак çине
Йăл кула-кула.

Астивсе пăхат Иван:
– Ох! – тет. – Тем
çитмен!..
– Эсĕ тăварне яман,
Ашĕ те пиçмен.

Çĕр улмийĕ исленсе
Пĕтнĕ яшкара.
Какайне каллех илсе
Пĕçерес вара...

Намăс пулчĕ Ивана,
Юлчĕ мăшкăла.
– Эс çакна сынна кăна,
Петĕр, ан кала!

● СҖЕНҖ МЕШЕХЕСЕМ

Шкул акатуйё

Вёрену сүлө вёсленнине тата Ачасене хутёмлемелли пётём тёнчери куна палла туса Муркаш районёнчи Калайкассинчи ватам шкулта ача-пача акатуйё ирттересси йалана кёнё. Шкул акатуйёне йёркелесе ярас ытарла та илемлө шухаш чаваш чёлхипе литературина вёрентекен Александр Степанов пусёнче сурална: таван чёлхене, литературана халәх йәли-йёркирен уйәрма юрамасть. Калайкасси шкулёнче Александр Марсович 2005 сұлта ёсleme тытәннә, ача-пача акатуйё пусласа 2008 сұлта иртнө. Шкул мешехине пусарса яракана самах парар.

— «Самант» журнал тусёсене Калайкасси шкулёнче вёренекенсемпе вёрентекенсенчен хёрүллө салам! Малтан сакна пёлтерем. Йёпрес районёнчи Эйпес шкулёнче сакнашкәл уява тахсантанпах ирттерессө иккен. Эпө пёлмен апа. Кайран интернетра тупрам ун пирки. Пирён шкулта вара пёрремөш акатуй пите хавасла та аңасла иртре. Ашшө-амашө йышлан пустаранчө, вайёсене хутшанас текенсем чунпа сунса тачөс. Уяв вёренекенсене те, аслисене те килёшнөрен, малашне акатуйё шкул мешехи пулса тарасси түрех палла пулчө. Уяв мөнле ирттернине курма пөр сұлхине Москакасси тата Шомик шкулёсенчен вёрентекенсемпе вёренекенсем килсе кайнәччө. Килёшнөччө пите вёсене. Пирён пата курма килес, опыта паллашас текенсем пур, анчах шкулсенче ачаләх уявөсем пөр вәхәтра иртесчө. Нимөн

те таваймастан — кашни хайён шкулёнче сак кун, — каласа пачө Александр Марсович.

Уяван хайне евөрлөхөсене палартар. Халәх культурина ача-пача чунпа туйтар тесен шкулта пёлтерөшлө фольклор уявөсем ирттермелле. Шкул программиче паянхи кун культурасен диалогө концепцийө пысак ыранта. Акатуй йёркелес ёсре те хыванат сак методика. Ытти халәх культури пайрашөсемпе уса курни ёнтө ку. Төслөхрен, кәсалхи уяв канвиче сармас ташши, ырас юрисем тата ваййисем эрешленчөс.

Акатуй ертүсисем уява савалла ертсе пырасчө. Ритмланә-рифмаланә текста калама та, ас туса юлма та сәмәл, илтөне те вәл янравлә илтөнөт. Сценари хатөрлеме савас пултарулахө сөс мар, фольклор сүпсинчен мөн төвөлесе хунине тивөстерекеннине суйласа илме пёлни те кирлө.

Акатуйа пур классем те хутшанасчө: юрлама-ташлама, тупашма-амәртма кәмәл тавакансене чару сук. Көсөн, ватам тата асла үсөмрисем хайсен ушкән-саврамөненчө амәртасчө. Акатуйән кәмәлө савак та аңлә. Саванпа уяв ачисем хайсене ирөклө тытасчө, аста амәртассине хайсем суйласчө: вайлисем вай висөсчө, пултарулисем юрласчө-ташласчө, вәр-варрисем вайасем ылясчө.

Акатуйән пултарулах пайө курәмлә та янравлә. Самраксем юрланине-ташланине курсан чаваш төнчин илемне тулли кәмәлтан туйса илетөн, Калайкасси тарәхөн ытарө-көтретне малашне паянхи шкул ачисем тытса пырассине чун-чөрөпе аңланатән.

Уяв ваййисем вара икө пая уйрәласчө. Пёрремөш ушкәра — ача-пача ваййисем. Төрлө халәх өткерөпе уса курни уява пуяллататө те илемлетөт. Вайасенче пөчченшерөн те, мәшәрпа та, йышпа та амәртасчө.

Иккөмөш ушкәра — суй-кәрал амәртәвө. Акатуйсәсен

Геннадий
МАКСИМОВ:
«Көнеке вуламан сын
мана интереслө мар»

амәртәвне физкультура предметөн программине төпе хурса йёркелөнө. Вай висмелли вайасене асар:

— сәна ывәтни. Сәннине йывәсран (шалчаран) каснә, тимөрпе йөплемен;

— юпа тарне уләхасси. Ку амәртәва хутшанакансене тимлөн пәхса тәмәллә — сыхламалла;

— төл лектересси. Чи кәткәс вайасенчен пөри: куша тутәрпа сыхса патакпа төл лектерессине сәмәл тееймөн;

— вёрен туртасси. Сак «интеллектуаллә» вайә акатуйсәсен ушкәнне төллөвлөн пөр чәмәра пустаратө, харәссән тупашма хәнәхтаратө;

— футбол (мини-футбол), волейбол (пионербол), эстафета (кросс).

Ача-пача акатуйөн аталану йөрри те палла: уява этнографилетмелле, таван культуран йәла-йөрке элементчө семпе пуяллатмалла. Ан тив көсөн, анчах чән-чән акатуй пултар вәл! Калайкасси шкулёнчен вёренсе тухнә ачасен чунне юлтәр сак уяв. Малашне — кирлө пулсан тата кирек аста ситсен те — чаваш акатуйне ирттерме пөлөс вөсем.

Владимир СТЕПАНОВ.

● ТӨРӨК ТӨНЧИ

Турци әсчахәсем чавашләха төпчөсчө

Чавашән чёлхипе культури пите хай өвөрлө. Саванпа чавашләх Рассейри төпчөвөсөсене сөс мар, чикө леш өнчи әсчахсене те хытә кәсәклантаратө. Чавашән әс-хакәл мулөпе интересленекенсем Америкәра та, Швецире те, Германие Болгарире те сахал мар. Польшәра та пур. Венгри, Финлянди тата Турци сөр-шивөсенче вара чавашләха төплөрөх төпчөсө пөлөс тесе уйрамах тимлөсчө.

Йешил чимлер ичинде Сапсары чичек буйур.

Буйук Силпи кейүнде Нарспи адлы кыз буйур.

Мөн-ха ку: Силпиллө, Нарспиллө япала? Сапла, төрөсөх, Константин Ивановән вилөмсөр поэмин пөр

пөчөкчө сыпакө. Нарспипе Сетнерөн телейсөр юратәвө сүнчен калакан хайлава турккә төпчөвөси Эмине Йылмаз хай чёлхине кусарнә. Вунә сұл хушшинче турккәлла «Нарспи» Анкара 3 кәларәмпа тухма өлкөрчө ёнтө.

Канәсәр чун-чөрөллө Эмине Йылмаз «Нарспипе» сөс сырлахман, чаваш чёлхин аталану сұл-йөрне төпчөсө икө көнеке тата сирөме яхән статья сырнә, пуян каларашсемпе ваттисен сәмахөсене көнекөлөх пухса икө чёлхепе кәларнә.

Фейзи Эрсой — хөрөхөллө сывхарса пыракан әсчах. Сирөм виссөре чухне Чаваш Республикине килсе кайнә, ялта уйәх ытла чаваш чёлхине әса хывнә, чавашпа сыхәннә төпчөсөне шөкөлчөнө. Унтан вара Уләп халапөсене турккәлла кусарса кәларнә, пирён тупмалли юмахсене те тишкөрнө. Фейзи Эрсойән төпөр икө көнеки чаваш чёлхипе сыхәннә: пөринче — пирён чёлхе тытәмне төпчөнө, төпринче — чавашпа монгол чёлхисен сыхәнәвөсене сүтатса панә.

Филологи әсләләхөсен докторөсем Эмине Йылмазпа Фейзи Эрсой сөртме уйәхөнче Шупашкарта пулчөс, Нази библиотекинче хайсен пултарулахөпе паллаштарчөс, пысак зала пухәннә халәхпа шәкәл-шәкәл чавашла пуплерөс. Ют сөр-шывра тухнә чавашла көнекөсен хәтләвө (презентацийө) пөчөккөн йәлана көрсе пыма пуслани савантаратө. Сұлталәк каялла төп вула-

вәшра Турцире кун курнә «Уләпа» пахаланәччө.

20 пин савалла йөркерөн таракан чаваш эпосне Бюлент Байрам әсчах турккәлла кусарнә та — икө чёлхепе пичетлөсө кәларнә. Б.Байрам — Кырklarели университетөнчи халәхи төрөк чёлхипе литератури кафедрин пусләхө. Вәл хайён төпчөвөсөсене чавашләхпа сыхәннә нумай-нумай ыйтәва хускататө: Ашмарин словарөн сөнө кәларәмө, чавашән әс-хакәл пурнәсөнчи ЮПА пёлтерөшө, пирён сәмахләхри АРСУРИ сәнарө тата ыт. те.

Бюлент Байрам сәмах көнекин әсти пек те палрчө. 2007 сұлта Конья хулинче унән «Чавашла-турккәлла словарь» пичетленсе тухрө. Көнекере 12 пин сұра чаваш сәмахөн савранәшне турккәлла кусарса панә.

Чаваша төпчөкен халәхи турккә әсчахөсем пирки сәмах пусарнә чухне Метин Йылмаза аса илмөсөр иртме сук. Вәл Митта Васлөйөн поэзине, Борис Чиндыковән «Сатан карта сүмөнчи хура хәмпа сырли» пьесине, чаваш халәх сәмахләхөн төслөхөсене турккәлла кусарса кәларчө. 2003 сұлта Турцире чаваш литературин антологийө ятарлә ярәмпа пичетленсе тухрө. Унта 143 чаваш сыравсипе паллаштарнә, вөсен хәш-пөр хайлавне чавашла тата турккәлла кусарса көртнө. Сак пархатарлә өсө Метин Йылмаз Юхма Мишшипе пөрле тунә.

Афьон хулинчи Коджатеке университетөнче тарәшакан М.Йылмаза чавашпа сыхәннә пур япала та кәсәклантаратө. Вәл чаваш чёлхинчи пуплев пайне — глагола — төплөн төпчөсө доктор диссертацийө хөтөлөнө, чаваш сәмахөсене авалхи төрөк сәмахөсемпе танлаштарнә, чаваш юмахөсенчи Кукша Йәван сәнарне тишкөрнө.

Г.ДЕГТЯРЕВ.

Анта́лу та сукчĕ малтанах...

— Пĕтĕмпех Хĕрлĕсърти пуçламăш шкултан Тикаш тĕп шкулне куçсан пуçланчĕ. Ун чухне нимĕн тума та пĕлместĕмчĕ, манăн анта́лу та сукчĕ. Кĕсех уроксем хыççăн спортзала юлма тытантам, ыттисем вылянине сăнарăм. Манăн та вĕсем пек пулас килчĕ. Сывлав япăх аталаннăран чи малтанах çак ситменлĕхе пĕтерес терĕм, çавăнпа чупма пуçларăм. Анăсу тўрех килмерĕ-ха. Эпĕ пур пĕрех алă сулмарăм, тăрăшма пăрахмарăм. Часах пĕрле вĕренекенсенчен хăвăртах чупма тытантам. Кайран вара шкулĕпе те чи хăвăртаххи пулса тăтам. Спортпа туслашасси манăн çапла пуçланса кайрĕ те... — каласа парать Вăрмар районĕн маттур ывăлĕ Максим Нуржанов.

Пĕрремĕш хут Вăрмартти çамăл атлетика кро-сĕнче, йĕлтĕр эстафетинче сĕнтернĕ хыççăн

Максим хайĕн вайне ĕненме пуçланă, ситĕн хыççăн ситĕн тума тĕллев лартнă. Сывăх сын-нисем, юлташĕсем вара яланах хавхалантарасçĕ ăна. Тĕпĕр чухне арсын ача паллă спортсменсенчен тĕслĕх илме тăрăшасть. «Вĕсем йывăрлăха сĕнтерсе çапла сĕкленме пултарнă вĕт-ха! Тен, эпĕ те пултарăп?» — тесе шухăшласть те тренировкана васкат. Спортран писме мар, унпа тата туслахах пуласшăн вăл.

Спортпа туслă ачасем ыттисенчен хастар-рах. Кĕске вăхăтрах темĕн тума та ĕлкĕресçĕ. Пиçĕхсе сирĕппленнĕ кăмăл хăех çапла ыйтат-ске. Акă Максим та чупать кăна мар, волейболла, баскетболла вылять, йĕлтĕрсĕсен амăртăвĕсене хутшăнасть. Пушă вăхăтра вара юрă итле-ме, кĕнеке вулама тата илемлĕ фильм курма кăмăллат.

Историрен

Чупасси Сĕр çинче этемлĕх пуçлансанах аталаннă. Ку вăл — куçса сўремелли мелсенчен пĕри. Сунара сў-ренĕ е хăрушлăхран тарнă вăхăтрах сын-сем пĕри тепринчен вайлăрах чупнине асăрханă. Шăпах çавăн чухне пĕрремĕш амăртусем пуçланнă та.

Спорт чупăвĕ пирĕн пата авал-лăхранах килет. Вăл — çамăл атлетик-кари дисциплинасенчен пĕри. Нумай сĕр-шывра сўлсеренех çак енпе амăрту е чемпионат иртет. Спорт чупăвĕпе амăртасси хальхи пĕрремĕш Олимп вай-йсен программине 1896 сўлта лекнĕ. Çаканшăн Кубертен барона тав тумалла. Чупу темісе тĕслĕ пулат: кĕске, вăтам тата вăрăм дистанцилли, чăрмавли, эстафета тата марафон. Спорт чупăвĕ ытти хăш-пĕр дисциплина та кĕрет: хутăш амăрту (многоборье), спорт чухлавĕ (спортивное ориентирование) тата ытти те.

Ана валли ятарлă правилăсем те шухăшласа каларнă. Çак амăртусене ирттерекен стадионсенче чупмалли сўлсем пулмалла: сўллахи аренăсенче саккăртан пуçласа тăххăр таран, хĕллехи стадионсенче вара — таваттă е улттă.

Хальхи спорт аренисене тартан йышши синтетика сарăмĕпе витеççĕ. Ун çине старт, финиш тата эстафета памалли коридор вырăнĕсене паллă туса йĕрлеççĕ. Чупнă чухне ятарлă пушмак килĕ. Стадион арени çине шиповка (йĕплĕ тĕплĕ спорт пушмакĕ) тăхăнса тухмалла, марафон трасси çинче ахаль кроссовкăсем те каясçĕ. Спорт чупăвне хуть те хăш çанталăкра та ирттереççĕ.

Профессилле спорт чупăвĕ тĕрĕс мар кон-курренцие çăтма пултараймасть. Çавăнпа пы-сăк амăртусенче чупакансен юнне те сирĕп тĕрĕслеççĕ.

Тренировкăна хатĕрленетпĕр

— Сирĕп тĕллев лартăр: чупмалла. Мĕншĕн те-сен ку эрнелĕх, уйăхлăх е хĕл лариччен сĕç мар. Пурнăç тăршшĕпех, хуть те мĕнле çанталăкра та чупмалла. Унсăрăн пуçламасан та пултаратăр.

— Хăвăр ўт-пў вайне лайăх пăхăр. Тухтăр йы-вăрлăхсем çинчен асăрхаттарчĕ пулсан çакна шута илмеллех.

— Спорт тумĕ туянăр. Сире кроссовкăсем кирлех. Сĕмсе тĕплĕ лайăх спорт пушмакĕ шăмă сыппи-сене амантасран сыхлат. Чупас кăмăл-туйăма та лайăхлатать.

— Чупмалли вырăн шыраса тупмалла. Паркра е стадионра аванрах.

— Лайăх маршрут суйлăр, унпа сўран утса тухăр, ништа та хăрушлăх сўккине курса ĕненĕр.

Усăллă канашсем

Чупнă вăхăтра хăвăра ирĕклĕ тытма тăрăшăр. Сўр сехет маларах апатланăр, пахча сĕмĕспе улма-сырла çисен аванрах. Тренировка хыççăн

Тин кăна пуçлакансем, тĕпрен илсен, пĕр йăнăш тăваççĕ — тўрех хăвăрт тата нумай вăхăт чупма тăрăшаççĕ. Ку ĕсе вара пĕчĕккĕн, йывăрлăхне майĕпен пысăклатса пурнăçламалла. Унсăрăн сывлăха усă мар, сиен сĕç пулĕ. Çавăнпа васкамасăр, çамăллăн чупăр. Спор-тăн çак тĕсĕ — шăмă сыпписемшĕн чи хăрушсăрри. Хăвăртлăхĕ вăтам утăмран кăшт сĕç пысăкрах пултăр. Çакна аңланма çамăлрах килтĕр тесен юн таппине тĕрĕслĕр: вăл минутра вăтамран 100-110 таран ситсен йĕркеллех, 120-рĕн сĕç ан ирттĕр.

Малтанлăха йывăртарах килĕ, хушшăн-хушшăн утма та тивĕ. Юн таппи йĕркеленсен каллех чуп-ма юрат. Хăсан тата мĕн чухлĕ вăхăт каяссине сирĕн организм хăех пĕлтерĕ. Çапла вара 10-15 минутран пуçласа сўр сехет таран та чупма пулат. Шăм-шака сĕмĕстерме 3-5 минут уйăрăр. Чупнă вăхăтрах тĕрлĕ хăнăхтару пурнăçлатăр пулсан сирĕн пĕр сехет те иртсе кайĕ.

Чупас йĕркене кашни хăех хатĕрлĕ. Эрнере 2-3 хутчен тухсан та сителĕклĕ. Пĕр кун сиктерсе чупма пултаратăр. Анчах ан манăр, мышцăсене те канма вăхăт кирлĕ.

Ирхине е кашине? Ытла ирех тухса чупни чĕрешĕн хăрушлăх кăларса тăратать. Çавăнпа, чи малтанах, лайăх сывăрса тăранăр.

вара сĕтел хушшине тўрех ларма та юрат.

Сăмсапа сывлăр. Çаварпа сывласан кислород ситме пăрахĕ.

Организмри шыв виçине малтанхи шая сите-рес тесен чупса килнĕ хыççăнах сахалран та пĕр курка шыв ĕсмелле.

«Ачасем, çакна ан манăр, пĕтĕмпех хăвăртан килет. Кĕлетке енчен хавшакрах тесе сирĕн-тен тантăшăрсем тăрăхласа кулаççĕ-и? Ан пăшăрханăр, пуçа усма кирлĕ мар. Ситменлĕхе асăрхама пулăшнăшăн юлташăрсене тав тăвăр та нумай шухăшласа тăмасăрах чупма тухăр. Вара эсир те, Максим пекех, анăсупа туслашăр. Амăртусенче мала тухни те пĕлтерĕшлех мар пулĕ. Чи кирли, эсир шиклĕх, хăвăра шанманлăх туйăмне сĕнтеретĕр, пурнăча ытларах юратма вĕренетĕр.

Чупни сынна пысăк усă кўрет:

— Сынна организмĕн пур мышци те ку ĕсе хутшăнасть. Мышцă-сем сывă чухне вара шăмă сыпписем ыратмĕç.

— Организм тасалать. Мĕн пур сиенлĕ япала тарпа пĕрле тухать.

— Чĕре тымарĕн тытăмĕ сирĕппленет. Юн лайăхрах саврăнма пуçлат. Эппин, кислород пур сĕре те ситеет.

— Чупни депрессие сĕнме пулăшасть. Çапла майпа стреса ирт-терме аван. Çакна вĕсĕвпе те танлаштарма пулат, мĕншĕн тесен «пуç усăлат», канăç паман шухăшсем таçта сўхаласçĕ, савăнăç туйăмĕ сўралать.

— Иммуитет тытăмне, тĕп нерв тытăмне лайăх витĕм кўрет.

— Сирĕп тĕллевлĕ, çăтăмлă пулма вĕрентет. Ун пек сынсем хайсене мĕскĕннĕн туймаççĕ.

— Гипертонипе, сывлăш пўлĕннипе, сăмса юхнине аптăракансемшĕн ку чи лайăх сăланăç. Никамшăн та сиенлĕ мар вăл. Юн пусăмĕ пĕчĕк пулсан сĕç асăрханмалла.

— Кĕлетке йывăрăшĕ виçерен пысăкрах чухне пушших те чупма сĕнеççĕ.

Ыратать-и?

Чĕр куçси. 1-2-3 (10 таран) минут чупмалла, 1-2 минут утмалла. **Шăмă витти, ура туни.** Чи кирли, хăвăра хăвăр ан такăнтарăр. Çавăнпа малалла ўпĕнсе чупма тăрăшăр, велосипед педальне тапса пынăн туйăнтăр.

Аяк чиксен. Аяк чикни вăхăтлăх сĕç ыраттарать. Вăл чĕре карти (диафрагма) пўлĕннипе сыхăннă. Кăкăрпа хырăм хушшинче вырнаçнă мышцăна кислород кирлĕ чухлĕ ситме пăрахсан çапла пулат.

Сылтам аяк чиксе ыратни пўрене, сулахай енчи вара сулана (селезенка) юн тулнине тата сывлав мускулатури япăх аталаннипе сыхăннă.

Мĕн тумалла?

Чарăнăр. Лăпланăр, туртса лартнă мышцăсем канса илчĕр.

Хытă пусăр. «Çав вырăна виçĕ пўрнепе пусăр та иртсе кайиччен кĕтĕр; е йăваласа сиплĕр. Ыратнине ирттерме ку пулăшма кирлех», — тет Давид Балбоа, спорт психотерапевчĕ.

Тарăннăн сывласа кăларăр. Диафрагма сăтăркалама пуçласан сывласа илмелле, унтан тутана пăрăх евĕр тытса васкамасăр сыв-ласа кăлармалла. Шалти мышцăна çапла массаж тăваççĕ.

Луиза ВАСИЛЬЕВА калавёсем

Мәр-мәр ылханаве

Пирён умри хайяр купи синче ачасем хыттан шавлама тытәнчәс те вёсем патне хыпаланса чупса тухрам. Тәххәремеш класс вёренсе пётёрнә Кируш хырамне тытса ахәлтатат. Чим-ха, камран кулатъ вәл?

Хайяр купи сине тинкеререх пәхрәм та хәранипе пёр утәм каялла чакрам. Турәсәм! Кушак пусә выртатъ унта!

— Кам сапла хәтланма пултарчә мәр-мәрпа? — терәм сехёрленсе.

Никамән та хирәс чәнме вәхәт пулмарә, ара, пурте ахәлтатасә.

Э, кунта мән пулса иртнине тинех ән-лантәм. Кушака чавнә шәтәка чикнә те пусә таран хайярпа хупласа хунә. Лешә хускалаймась те авә. Эпә хәрхеннине туйрә ахәртнех, хурләхлән сәс: «Мяу-у-у!» — терә.

Ана сәлас тесе утәмларәм кәна, сула самантрах Кируш пүлсе лартрә.

— Мән кулянса чөрүне ыраттармалли пур? Сирән кушак мар вәт вәл, пирән! Савәнпа та ун хутне кәрсе аташса ан сүре, — терә күренүллән пит-кусне пётёрентеркелесе.

Вәл сапла каланәран пушшех тарәх-рәм. Ара, ним айәпсәр чөрә чуна мән-ма асаплантармалла-ха вёсен?

Акә Кирушпа унән тусёсем мәр-мәра шывпа, унтан хайярпа сапрәс. Кушак ништа кайса кәрейми макәрма тытәнчә. Сехёрленнәрен-ши, авә, кусёсем еплерех пысакланса кайрәс. Леш касра пурә-накан Сөрүш вара ана пусёненчә патакпа сапрә. Уссийёсене хачәпа касса ывәтрә.

Чун тусмелле мар ыратрә. Айәпсәр-

скере нимәнле пуләшу парайманран хама хам ятласа та пәхрәм.

Ененетёр е сук, сав самантра пусә әслә шухаш пырса кәчә. Сицёмле хәвәртләхпа картише чупса кәтәм те сәнчәрти Улайккана урама илсе тухрам. Вәл түрех хайяр купи еннелле ыткәнчә. Хәраса үкнә ачасем карта урлә қасса тарчәс, сехёрленнә мәр-мәр та шәтәк-ран тухса юпа сине хәпарса ларчә. Йытта хүтерсе каялла картише кәтртәр те Пушок патне васкарәм.

— Пёс-пёс! Кил кунтарәх. Эпә сана кү-рентермәп, — терәм сүлелле пәхнә май кәмәллән.

Мана Кируш тесе шухашларә-ши, сасартәк хәрушла қашқарса ячә. Чарәлса кайнә кусёсемпе сисе ярасла пәхма тытәнчә. Сехёрленнәскерән кәмәлне савәрма пултарайманшән шутсәр ку-лянтәм.

Вәл саплах юпа синче. Аптәранә өнне унталла та кунталла пёр чарәнми ута-тәп. Хырам та высрә, анчах пурте кәме шикленетәп. Кушак тәста тарса сухал-сан? Манән ана пуләшу парас килет.

Ах, сисе килет! Чәтаймастәп урәхрән. Чәлантисиветмәшрән кәлпасси татәкә-пе сәкәр илсе каллех урама васкарәм. Тутлә шәрша сисрә пулас кушак, юпа синчен чалт сәс сиксе анчә. Макәрма тытәнчә. Хам сисе апата йәлтах ун умне пәрахса патәм. Шөл-сә. Ситменнине әна арсын ачасем еплерех асаплан-тарчәс.

Хура тәсләскерне хам сума әшшән чәмәртәрәм. Мәрлатма пусларә хай-хискер. Тинех, тинех кәмәлне савәрма

© Анна МИХАЙЛОВА (Йәпреç районә, Сәкаләх) үкерчәкә.

пултартәм унәнне. Хәпәртенерән юрат-са ачашлама тытәнтәм.

Мәр-мәрән сәмси юнланнә иккен, кусә теләнче те чөрмек пур. Сапах ман сума тәршәнсе мяук! терә.

Кирушсен кушакне пурте илсе кәтәм. Аманнә вырәнсене йодпа сәртәмәр ан-непә. Хысәсән вырән сине вырттартәм. Хам тусәм валли апат хәтәрлеме кай-рәм. Таса чашәка сәт тултартәм, тепёр савәта хаймапа кәлпасси хурса патәм.

— Пёс-пёс, — чәнтәм хавассән.

Ман кучченәсе юратса сирә вәл. Пит-не сунә хысәсән сак сине тәсәлса вытрә. Ёшеннәскер самантрах сывәрса кайрә.

Тепёр кунне вәл пачах та тәраймарә. Арсын ачасем вәйлә асаплантарнәран әнтә, чирлерә.

Вырсарни кун савәчә патне пырса ларчә. Хәпәртенерән какай татәкә ситертәм. Акә кәсәх аләк патне пыр-са та ларчә. Урама тухасшән. Сехә рлентәм. Акә Кируш патне кайә те лешә ана каллех асаплантарә. Ана сыватни

мән усси пулатъ вара? Сапах картише кәларса ятәм. Сәкән пек теләнмелле хитре сәнталәкра, паллах, пуртре ларас килмест унән.

Мән тетёр! Қас өнне таврәнчә тусәм. Сәварәнче — шәши!

Мәр-мәр пирән патәртах пурәнма тытәнчә. Иккән тәтәш апатланатпәр, пёрлех сывәрма выртатпәр.

Пёр кунне асанне теләнмелле хыпар пәлтерчә.

— Мирунсән Кирушәпе Кавёрлесән Сөрүшә ёнер шар курнә. Вёсем хайяр шәтәкәнче тем шыранә вара, кунәпех унта пулнә. Қас өнне хайяр ишәлсе аннә тет вёсем сине. Юратъ пусёсене хупла-са хуман. Инкеке сәкланакансене кәтү ачисем хәтарнә. Халә арсын ачасем больницәра, — терә вәл кантәкран пәхса.

Чим-ха, кушак хайне күрентерекен-сене сав тери ылханатъ тет. Сөрүшпа Кируш Пушока хайяр синче мән тери асаплантарчәс те... Ылханчех пулә сав кушак вёсене...

Хисеплер ватәсене

Сүлти касса Вәля патне хәпартәм. Килте никам та сук, шикленетәп, апатланмасәрах тусәм патне васкарәм.

Мана курсан юлташәм сав тери савәнчә. Савәнпа питрен чәпәрт! чуп туса илчә.

— Мәнле килме пәлтән? Атя халә пука-несемпе выляр, — тесе диван сине хәпарса ларчә.

Кәнтәрла иртсен сасартәк тавраләх тәк-сәмленчә, аслати авәтма тытәнчә. Унтан сине-сине сицём сицрә. Хәранипе кәмака сине уләхса выртәрмәр та утиялла витә нтәмәр. Сапла сисмен те, сывәрах кайнә. Ашаланә пулә шәршипе вәрантәм. Ах, сисе килсе кайрә. Вәльәна чавсинчен кәрт! тәтртәр те — кусне ялтах усрә.

— Мән пулнә? — терә кусне чарса.

— Нимән те, — мәкәртатрәм мана әнланма пултарайманшән тарәхса.

Хырам выснә, анчах кун пирки калама шикленетәп. Кәмака синчен антәмәр сәс, Вәльәна амәшә апата йыхравларә. Мана никам та тутлә пулә сисе сәнмерә.

Ларатәп кәмака сүмәнчи сак синче мёскәннән. Киле каяс, урамра сумәр витререн тәкнә пек сәватъ.

Ах, сисе киле-е-ет! Ыйтма хәйямастәп-сә, хәт пёр татәк сәкәр паринчә. Акә кил хуси, Ванюк пичче, сүллә пулла рехетленсе сирә те пусне кушака пәрахса пачә. Сурчәка аран сәтса ларатәп. Юлташәм сак вәхәтра ман синчен пусәпех манни питә тарәхтарчә те, теләнтерчә те. Ара, хай пирән патәрта тутар пек сүрет. Никамран ыйтмасәрах сиветмәше усса мән пуррине тәрәслет, чәлантан сәт те ёссе тухатъ. Сапла хәтланнәшән ана анне пёр сивә сәмах каласа курман.

Ильинсен сәмийи сәтел хушшинче тутлән апатланатъ.

© Даша МИХАЙЛОВА (Йәпреç районә, Сәкаләх) үкерчәкә.

Вәльән амәшә кәсәх хурантан яшка антарса чашәкпа кашнин умне лартрә. Какай шәрши сәмсана пушшех кәтәклама тытәнчә.

Чун хурланчә. Вёсене пәхса ларас мар тесе сөнә-ке тухрам.

— Ачам, мәншән пәчченех эсә? Вәля әста? — тенипе шартах сикрәм.

Тусәмән асламәшә. Канма тесе сөнәкри диван сине тухса выртнә иккен.

— Вёсем апатланассә-ха, — хуравларәм куссулеме аран тытса чарнә май.

— Сана чәнмерәс-им? — теләнчә хайхискер ура сине тәрса.

Пёр сәмах та шарламарәм. Кинемей вара минтер айәнчен пиләк пәремәк кәларчә те ман еннелле тәсрә.

— Ачам, акә тыт. Иртенпех эсә пирән патәрта-сә,

хырам та высрә пулә, — терә те мана ыталаса илчә.

Пурт аләкә усәлчә те тусәм асли-семпе сөнәке тухса тәчә.

— Лисук, эпир халә күршә яла хәнана каятпәр, — терә те картишелле чупса тухрә.

Кинемейпе иккәнәх юлтәмәр. Вәл туйи сине таянса ассән сывларә те пуртелле кәрсе кайрә. Кәштахран каялла тухрә.

— Иксәмере валли пёр пулә хәварнә-ха. Яшка вара хуран теләнчә пёр кашәк та сук. Чәре сури тумаләх кайран мән те пулин пәсәрмелле әнтә, — тесе юнашар вырнасрә.

Шалт теләнтәм унән сәмахәсенчен. Ку килте ватә сынна хисеплемәсә иккен. Чәре каллех тусмелле мар ыратрә. Хырам выснә те иртсе кайрә.

— Марук аппа, эсир пуллине хәвәр сәс сийәр, — терәм теләнме пәрахаймасәр.

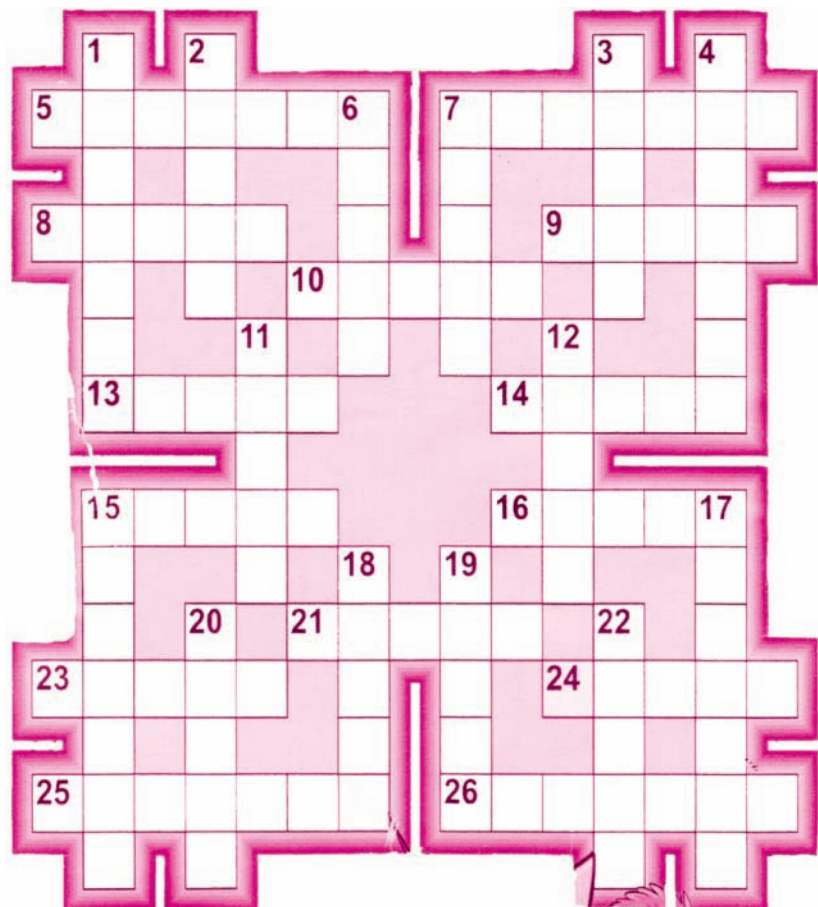
...Тепёр кунне ирех вәрантәм та пахчана чупса тухрам. Пулла каяс тетәп. Кәресе тупса сәр чавма тытәнтәм. Мана әман кирлә. Унсәрән пёр витре карп тытасси пулас суках.

Эпә пәве хәрринче. Ёс әнәслә пыратъ. Сур витре пулә тытма әлкәртәм әнтә. Сәнталәк хитре те, қас өнне сәс киле каяс әмәтлә-ха. Карпсене анне әшаласа парә. Вара Вәльән асламәшә патне кучченәспех кайәп. Ырә кәмәллә кинемее тәраниччен пулә ситерәп.

Вәльәпа вара урәх қаласмастәп. Ун пек хыт кукар-сем кирлә мар мана. Ситменнине асламәшне пёрре те хисеплемест. Ара, апата чәнмәсә әна нихәсан та. Эпә әмәрне те унашқал хытә чәреллә пулмастәпах!

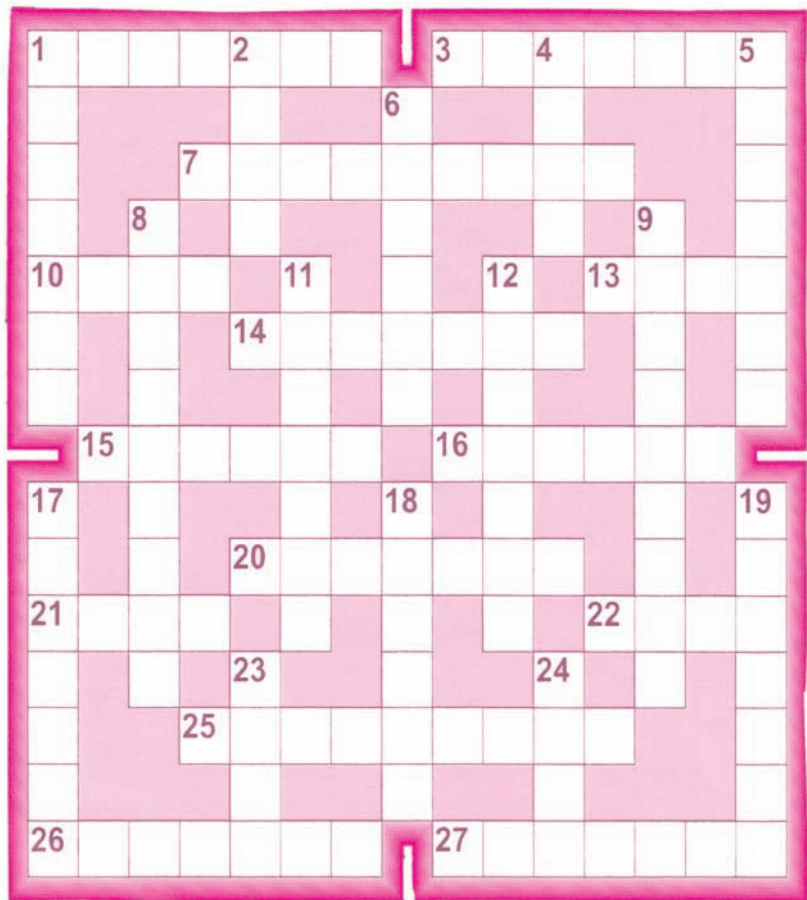
Манас марчә, ватәсене ялан хисеплемелле!

Сәмах кашмәшсем

Сылтамалла: 5. Пушә. 7. Пушкәрти хоккей команди — ... Юлаев. 8. Усләхра та вәсет, тинәсре те ишет. 9. Д. Пожарский юлташә. 10. Күлери пуля. 13. Сәр-шив уменчи парәм. 14. Камчатка тарәхәнчи чәр чун. 15. Вәл тухман сын тухсан тухатә. 16. Литература жанрә. 21. Кашни кашәках кәменскер. 23. Унта йәп шыраса тупаймән. 24. Куләш сынни. 25. Төвесен ушкәнә. 26. Чәваш боксерә, Олимп чемпионә.

Аялалла: 1. Хурт-капшанкә. 2. Ана эсә вуласа ларатән. 3. Урайне сармалли япала. 4. Сар званийә. 6. Йывәс пайә. 7. Сәмәл апат. 11. «Хәрлә автан». 12. Сүпәлти кайәк. 15. Чәваш юрәси, хәрарәм. 17. Пахча сымәс. 18. Вәсен кайәк. 19. Шакла кавир. 20. Усланкәри ... (юрәран). 22. Статор мар.

Сылтамалла: 1. Пүрт пайә. 3. Сар званийә. 7. Унта-кунта сүремелли техника. 10. Вәренү сурчә. 13. Хими элеменчә. 14. Унерсә есә. 15. Пулас генерал. 16. Кәнтәрти сымәс. 20. Мускав обласәнчи хула. 21. Вәсен кайәк. 22. Самолет пусми. 25. Артистсен куләшла вылявә. 26. Чәваш композиторәсен хуши. 27. Сар училищинче вәренекен.

Аялалла: 1. Юмахри карчакән пуялхә. 2. Хурт-капшанкә. 4. Карапсен кил вырәнә. 5. Чечек. 6. Сиҗем юлташә. 8. Чәваш апачә. 9. Кевә хайлавә. 11. Ана Жеглов әс пама юратнә. 12. Унсәр телевизор кураймәстән. 17. Чапа тухнә чура-гладиатор. 18. Рассей космонавчә. 19. Пәр-пәр техника хатәрә. 23. Сар техники. 24. Инсәт хәвел тухәсәнчи юхан шыв.

Николай КРАСНОВ (Йәпреҗ районә) хатәрленә.

Т	А	К	У	П	А	С
Р	А	С	Н	А	С	К
Л	А	М	А	А	Л	А
Ш	А	К	А	Л	В	А
В	О	И	Н	С	О	М
Л	А	Р	А	Н	С	А
Д	И	Н	А	Р	А	С

Җак пуҗ ватмәшра сас паллисене арпаштарса янә. Енчен те вәсене төрәс лартса тухсан, кашни йәркерех кирлә сәмах сырәнәтә. Паләртнә диагональсенче вара тата икә сәмах хутшәнәтә.

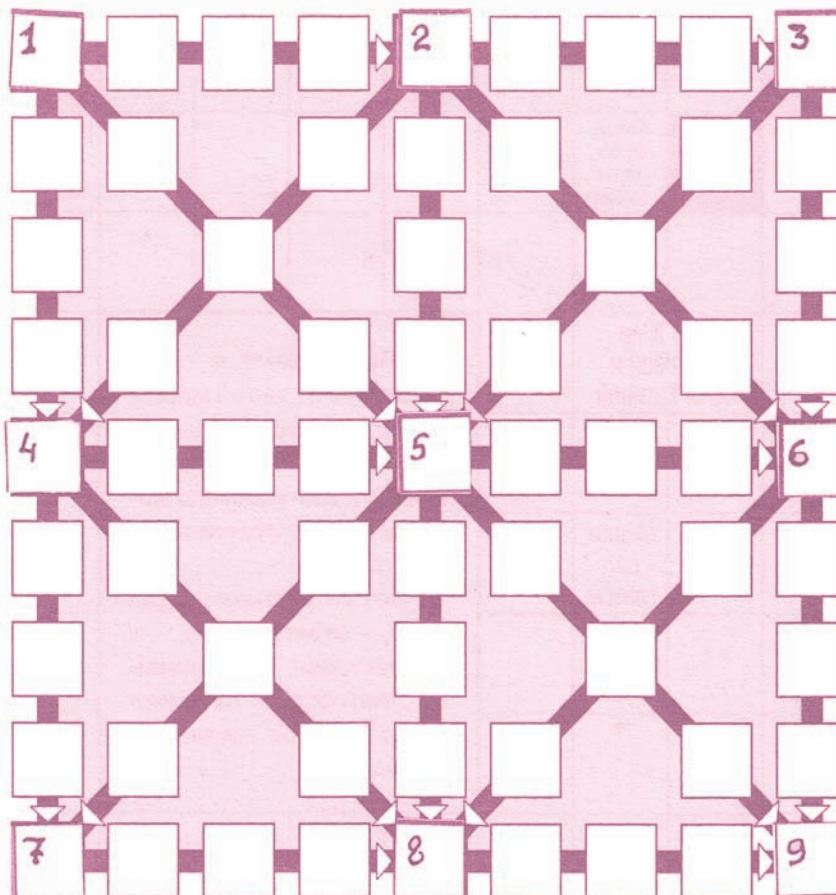
Төрлә сұлпала утатпәр, Хуравне җапах тупатпәр!

Сылтамалла: 1. Килти мәр-мәр. 2. Тү-пе төсә. 4. Ана тинәсре курма пулатә. 5. Чәваш сыравси. 7. Куләш әсти. 8. Рубик әсталанә пуҗ ватмәш хатәрә.

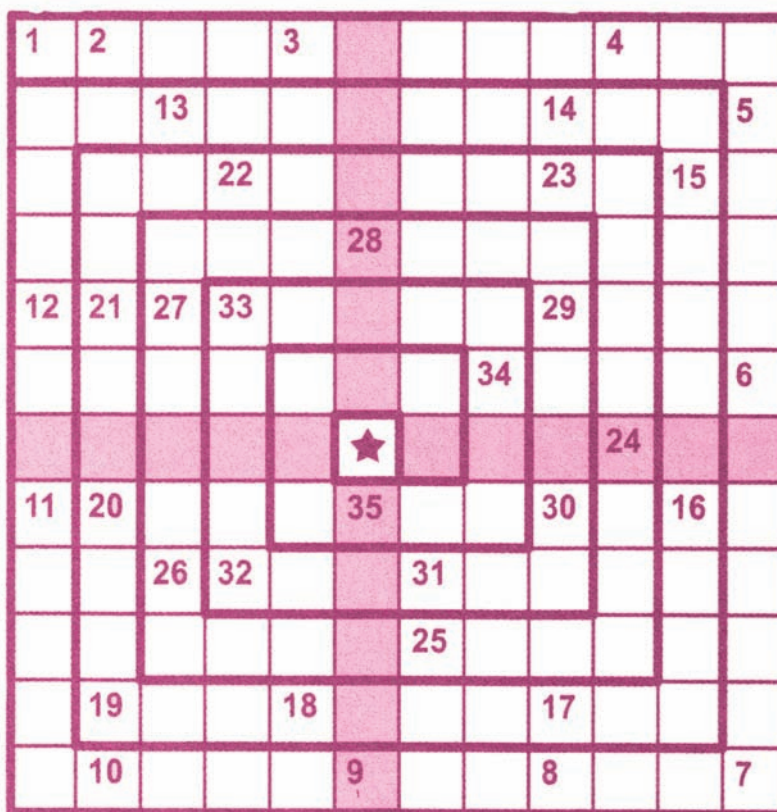
Аялалла: 1. Атаман «салтакә». 2. Ана кахал чи малтан яраса тытатә. 3. Кавказ тарәхәнчи юлташ. 4. Спортра сәнтернәшән паракан япала. 5. Гитара пайә. 6. Унта хоккейла вылясә.

Сүлтен-аялалла-сылтамалла: 1. Тә-хәнмалли япала. 2. Пәчәк кәресә. 4. Пәр-пәр ванчәк. 5. Сурхи вәсен кайәк.

Сүлтен-аялалла-сулахаялла: 2. Вәр-мантти вәсен кайәк. 3. Ёлехи пуян. 5. Сынна култармалли меслет. 6. Сәр «кавирә».

Йәппи хысҗән сиппи

1. Лаша. 2. Вәл кукша пуҗа кирлә мар. 3. ... кәперә. 4. Килти выльәх. 5. Пәчәк мучи мунча тавать (туп. юм.). 6. Юрәс-чечек. 7. Чиркүллә ял. 8. Унран аслә пулма хушман. 9. Сәр сийә. 10. Сәпәрти юхан шыв. 11. Ана усмасәр пүрте кәреймән. 12. Чәпписене пәр-рахса хәваракан вәсен кайәк. 13. Чәваш халәх писателә. 14. Аорта мар. 15. Зодиак палли. 16. Сиплә курак. 17. Вәл әнсе хысәнчех сүрет. 18. Мулкач. 19. Вәл кулач ситерет. 20. Хәлха сакки. 21. Тахсан пионерсен курорчә пулнә. 22. Кил әшши. 23. Ыйту-хурав хучә. 24. Чәваш композиторә. 25. Ансәр сұл. 26. Усләхра та вәсет, тинәсре те ишет. 27. Сунарсән «әс хатәрә». 28. Хуралтә пайә. 29. Платник «юлташә». 30. Чапаевән харсәр пулеметчи. 31. Ана хәлле е әс вәхә-тәнче тәхәнасә. 32. Амәшә сине вәрекән йытә сүри. 33. ...-кашаман. 34. Кубик вәйин хуши. 35. Пахча сымәс.